

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ООРЕДИЛГЕ БОЛГАШ ЭРТЕМ ЯАМЫЗЫ
МУНИЦИПАЛДЫГ БЮДЖЕТТИГ ООРЕДИЛГЕ ЧЕРИ
ПИЙ-ХЕМ КОЖУУННУН СУШ ОРТУМАК ШКОЛАЗЫ

<p>Школанын методиктиг човулел хуралынга корген</p> <p>Протокол № <u>1</u> <u>28</u> » <u>август</u> 202<u>4</u> ч.</p>	<p>Директорнун ооредилге талазы-биле оралакчызы чопшээрээн</p> <p><u>Аракчаа</u> /Аракчаа Е.Н./ <u>31</u> » <u>август</u> 202<u>4</u> ч.</p>	<p>Школа директорунун дугаар дужаалы-биле бадылаан</p> <p><u>Кара-Монгуш В.В.</u> <u>31</u> » <u>август</u> 202<u>4</u> ч.</p>
---	--	--

Тыва дыл эртеминге
ажылчын программа

Класстар: 5,6,7,9,10

Башкызы: Дапьян О.О., тыва дыл болгаш чогаал башкызы

2024 чыл

Тайылбыр бижик

Кол ниити өөредилгениң 5-ки клазынга тыва дылды өөредир ажылчын программаны ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызының, Национал школалар хөгжүдөр институттуң 2017 чылда эде чаартып кылганы кол ниити өөредилгениң 5-9 класстарынга ӨФКС негелделеринге дүүшкөк тыва дыл программасынга (тургузукчулары К.Б.Доржу, Ч.А.Сарыглар) болгаш Тыва Республиканың ниити өөредилгезиниң күрүне стандартының национал-девискээр кезээниң программазынга (2006), Тыва Республиканың өөредилге черлеринге кижиниң сүзүүн болгаш мөзү-шынарын кижизидип сайзырадырының концепциязынга (2011) үндезилеп тургускан.

Тыва дыл – Азия диптиң төвүнде чурттап чоруур түрк дылдыг чоннарның төлээзи болур тыва чоннуң төрөөн дылы. Тыва дыл ук чоннуң аразында кол харылзажылга дылы болуп, ниитилелдин аңгы-аңгы адырларында, эң ылаңгыя культура болгаш эртем төптөринде ажыглаттынып болгаш амыдыралдың янзы-бүрү негелделерин хандырып чоруур. Амгы үеде тыва дыл орус дыл-биле чергелештир Тыва Республиканың күрүне дылы болур. Өөреникчилерни дылга өөредири оларның долгандыр турар бойдуска болгаш ниитилелге хамаарылгазын база үзел-бодалдарын хевирлээр. Оон аңгыда төрөөн дыл эртеми уругларның логиктиг боданыышкынын, дыл-домаан сайзырадыр.

Өөредилге программазы болгаш өөредилге номнары өөреникчилерге теоретиктиг, практиктиг билиглерни дамчыдарының кол принциптери, методтары, аргалары-биле харылзаалыг. Тыва дыл кичээлдеринге хереглээр сөзүглелдер, өөредилге номнарында бердинген мергежилгелерниң сөзүглелдери чечен чогаалдардан алдынгылаан.

5-9 класстарга төрөөн дыл курузу 1-4 класстарга өөренип эрткен чүүлдерниң дорт уланчызы болур. Ынчангаш башкы өөреникчилерниң эге класстарга төрөөн дылга чүнү эрткенин, кандыг мергежилдер болгаш чаңчылдар чедип алганын эки билир ужурлуг.

Тыва дылды өөредириниң сорулгалары:

- хамааты мөзү-шынар болгаш төрөөн чуртунга ынак болурунга кижизидер, төрөөн дылынга ынак, төрөөн дылын, чүдүлге-сүзүглелин үнелээрин медресеп билиринге, чугаалажып билиринге болгаш төрөөн дылынга даянып тургаш, өске-даа эртемнерни чедишкенин билип албышаан, долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус дугайында билиглерин калбартыр;
- угаан-бодалын болгаш дыл-домаан сайзырадыр, медреселдиг, литературлуг дылдың нормаларын ажыглап тургаш, хостуг чугаалажып, бодунуң бодалын шын чугаалап билиринге чаңчыктырар;
- тыва дылдың билиглерин шингээдип алыр, номчаан болгаш дыңнаан чүүлүнүн кол бодалын илередиپ билер;
- уругларның сөс-домаан байыдар болгаш грамматиканың өске-даа хевирлерин чугаа-домаанга ажыглап шыдаар;
- шингээдип алган аргаларын болгаш билиглерин херек кырында амыдыралга ажыглаар.

Тыва дыл башкыларының ажылының кол угланыышкыны:

1. Өөреникчилерни медреселдии-биле шын номчуур, бижиир болгаш чугаалаарынга өөредири;
2. Оларга төрөөн дыл болгаш төрөөн чогаал талазы-биле эге билиглерни бээри;
3. Өөреникчилерни ном-биле ажылдаарынга чаңчыктырар болгаш оларның дылга сонuurгалын, номчулгаже болгаш билиглерже чүткүлдүүн хайныктырары;

4. Өөреникчилерни мораль болгаш эстетика талазы-биле кижизидери;
5. Өөренип таныыр чүүлдерин сайгарып, бөлүктөп, деңнеп, түңнөп, оларның иштинден кол болгаш чугула чүүлдерни тып, тайылбырлап билиринге чаңчыктылары.

Тыва дыл курузунун өөредилге планында туружу

2024-2025 өөредилге чылында 5-ки класска тыва дылды өөредиринге өөредилге планында неделяда 3 шак көрдүнгөн, ниитизи-биле 105 шакта программаны долузу-биле өөреткен турар ужурлуг.

Материал-техниктиг болгаш информация-техниктиг хандырылгазы

Уругларның шингээдикчи болгаш чогаадыкчы чоруун сайзырадырын шиитпирлээри-биле янзы-бүрү дидактиктиг, информациялыг материалдарны (энциклопедиялар, словарьлар, Интернет-ресурстар, электроннуг өөредилге ному) дээш өске-даа материалдарны ажыглаарын сүмелээр.

Билиг хыналдазының организациязы:

<i>№</i>	<i>Хыналда ажылдар</i>	<i>Ай, хуну</i>	<i>Херек кырында</i>
1	Диктант «Орукка». Эге школага өөрөнгенин хынаарынга.		
2	Лексиктиг диктант.		
3	Тест-биле ажыл. Лексика.		
4	Чурук-биле чогаадыг.		
5	Ажык болгаш ажык эвес үннерге хыналда ажыл.		
6	Кичээл-зачет (фонетиканы билип алганы).		
7	Диктант (фонетикага алган билиин ажыглап шыдаары).		
8	Тест-биле ажыл.		
9	Сөс тургузуунга хыналда диктант.		
10	Сөс чогаадылгазынга тест-биле ажыл.		
11	Хыналда диктант (хуу чүве аттары).		
12	Грамматиктиг чогаадыг (демдек аттары).		
13	Тест-биле ажыл.		

5-ки класстың тыва дыл эртемин өөрөнгениң түннелинде уругларның шингээди алган турар уjurлуг билиглери:

Бот-тускайлаң түннелдери:

- мөзү-шынары бедик, бот-сайзыраңгай чогаадыкчы кылдыр ажылдап өөрөнгөн турар;
- кижиниң амы-тынын «бойдустуң дээди хайыразы» деп үнелеп, ооң хоойлуларынга чагыртып, байлаан хумагалап, сайзырадып шыдаар кылдыр хевирлеттинген;
- кижиде бодун тодаргай өг-бүлениң, төрөл-бөлүктүң оглу (кызы), чаагай чаңчылдарның салгакчызы мен кылдыр хевирлеттинери;
- кижиде бодун тускай чоннуң, күрүнениң төлээзи кылдыр санап, ооң мөзү-шынар талазы-биле улусчу уjurларын сагып, салгап, тарадып, аңгы-аңгы чоннарның аразында эп-сеткилди оттуруп, культураларны, шажын-чүдүлгелерни хүндүлөп, кандыг-даа улуска сагыш човаачал кижиде кылдыр кижизиттинер;
- төрөөн чонунуң сүзүктүг уjurларын сеткилинден хүлээр, медресээр, оларны сагып, өске улуска тайылбырлап, дамчыдып шыдаар, ол ышкаш хөй националдыг Россияның болгаш делегей чоннарының культуразын ожаап чоруур кылдыр чаңчыккан;
- кижилерге камныг, кадык амыдыралдыг, өске улуска эки улегер бооп шыдаар;
- Төрөөн чуртунга, чонунга ынак, ие дылынга, ада-өгбөзиден дамчып келген ёзу-чаңчылдарынга хумагалыг болур;
- Мен Тываның оглу (кызы) мен деп билишкени билир, төрөөн чуртунга четтиргени илередип, төрөөн чурттуг болганын мээ-медресели-биле угаап чоруур;
- 9 үндезин сүзүк системазын угаап билир: кижиде – бойдустуң дээди чаялганы, өг-бүлө – кижиниң сүзүү, чоннуң культуразы – кижиниң сүзүү, дыл – кижиниң сүзүү, бойдус – кижиниң сүзүү, күш-ажыл – кижиниң сүзүү, эртем-билиг – кижиниң сүзүү (байлаа), кижиниң төрөөн чери (Ада-чурту) ыдыктыг, кижиниң чуртталганы болгаш кадыкшылы ыдыктыг.

Метапредметтиг түннелдери:

- чүгө өөренириниң сорулгаларын билир, ону янзы-бүрү аргалар-биле чедип шыдаар;
- чидиг (берге) айтырыгларны чогаадыкчы арга-биле дилеп тывар;
- кылыр чүвезин сорулганының аайы-биле планнап, хынап, үнелеп билир;
- өөрөнгөн чүүлдерин системажыдып билир;
- янзы-бүрү медээ алыр чүүлдерни тып билир (номнар, орус-тыва, тыва-орус, орфографтыг дээш о.д.ө словарьлар, интернет-курлавыр, энциклопедия, номчулга залдары, библиотекалар, картотекалар дээш);
- херек материалдарны сорулганының аайы-биле чыып, анализтеп, дамчыдып, таарыштыр ажыглап билир;
- сөзүглелдерни тургузуп, утка-шынарын тодарадып, ооң темазын, идеязын тодарадып шыдаар;
- эртемниң кол билиглерин деңнеп, анализтеп, тодарадып, системажыдып, ылгавыр демдектерин тып билир;
- өске кижиде-биле, эш-өөрү-биле, улуг улус-биле чугаалажып билир;
- кижиде бүрүзүнүң бодалын дыңнап, чөпшээрэжип, эдип билир; бодунуң бодалын тода илередип, бадыткап, үнелээр;
- коллективтиг ажыл үезинде кылыр чүүлүн хуваап, кады ажылдап, бодунуң үлүүн кирип, удур-дедир хынажып билир;
- төрөөн дылының утказын билир; үнезин, чаражын үнелеп билир, сайзырап хөгжөөн медресеп билир;

- тыва дылдың өске эртемнер-биле холбаазын билир, өске эртемнерден янзы-бүрү медээлерни ап, төрөөн дылынга дамчыдар;
- тыва дылда налган шын бижилгениң дүрмнерин өске-даа эртемнерге сагыыр;
- чугаа культуразын тыва дыл кичээлинден дашкаар-даа кижилер-биле чугаа үезинде сагыыр;
- бодунуң чараш, сайзыраңгай чугаазы-биле, байлак сөс курлавыры-биле солун-сеткүүлге, хана солуннарга, материалдар бээр.

Предметтиг түңнелдери:

5-ки класстың өөреникчилериниң тыва дылга шиңгээдип алыр кол-кол билиглери:

- сөстөрни лексика, фонетика, тургузуг, морфология талазы-биле сайгарып билир;
- чүве аттарының, демдек аттарының, сан аттарының утказын, кол морфологтуг демдектерин, синтаксистиг ролюн тодарадып билир;
- укталган чүве аттарын, демдек аттарын, сан аттарын тургузуп, чугаага шын ажыглап билир;
- сөстөрдө 1-5 класстага өөрөнгөн шын бижилге дүрүмнери таваржып турар черлерни тып, тайылбырлап шыдаар;
- хуу чүве аттарының шын бижилгезин билир;
- сөс тургузуунуң болгаш чогаадылгазының сайгарылгазын кылыр;
- сөс каттыжышкыннарының утказын, тургузуун, холбааларын аңгылап, тодарадып билир.

Темалыг планнаашкын

<i>№</i>	<i>Темалар болгаш эгелери</i>	<i>Үлеттинген шактар</i>
1	Кирилде тема	1
2	Эге класстарга өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары.	6
3	Лексика. Чугаа сайзырадылгазы.	13
4	Фонетика. Орфография. Графика. Орфоэпия.	22
5	Сөс тургузуу. Сөс чогаадылгазы. Орфография.	8
6	Морфология. Чүве ады. Демдек ады. Сан ады. Орфография.	40
7	Синтаксис.	6
8	5-ки класска өөрөнгенин катаптаары.	8
	Шупту	105

Өөредилге-методиктиг комплекстиң даңзызы:

Өөредилге ному – К.Б.Доржу, Н.Д.Сувандии, А.Б. Хертек, Б.Ч.Ооржак, Ч.А.Сарыглар, М.В.Бавуу-Сюрюн. «Тыва дыл.5 класс. Ниити өөредилге черлеринге өөредилге ному». - Кызыл, 2014.

Өөредилге программазы – К.Б.Доржу, Ч.А.Сарыглар. «Тыва дылга өөредилгениң күрүне стандарттары. Тыва дыл болгаш харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы. Кол ниити өөредилге (5-9 класстар). Чижек программалар». – Кызыл, 2017

Методиктиг пособиелер: К.Б.Март-оол. «5-9 класстарга тыва дылды башкылаарының методиказы».- Кызыл, 2002;

А.К.Ойдан-оол, М.Ч.Ооржак, С.С-Т.Ооржак. «Диктантылар чыындызы.5-9 класстарга.Башкыларга дузаламчы».- Кызыл, 2003;

А.К.Ойдан-оол, С.К.Тадар-оол. «Эдертиглер чыындызы. 5-9 класстарга. Башкыларга дузаламчы». –Кызыл, 2004;

Д.Х.Ооржак, Н.А.Салчак, К.Д.Чамыян, Б.И.Араптан. «5-6 класстарның «Тыва дыл» деп өөредилге номнарынга дидактиктиг материал». – Кызыл, 1994

Д.Х.Ооржак. «5-6 класстарга харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы. Башкыларга методиктиг сүмелер». – Кызыл, 2004.

У.Ы.Донгак, М.С.Мартыс-оол. «Диктантылар болгаш эдертиглер чыындызы. 5-9класс». – Кызыл, 2015;

Словарьлар: Тыва дылдың тайылбырлыг словары. Том I (а-й). – Новосибирск, 2003;

Тыва дылдың тайылбырлыг словары. Том II (к-с). – Новосибирск, 2011;

Д.А.Монгуш. Русско-тувинский словарь. – Москва, 1980

Тыва-орус словарь.- Москва.Советская энциклопедия, 1968

Я.Ш.Хертек. Тувинско-русский фразеологический словарь. – Кызыл, 1975

Б.К.Ондар. Краткий словарь гидронимов Тувы. – Кызыл, 1995

С.И.Ожегов. Толковый словарь русского языка. Москва, 1988

Б.И.Татаринцев. Этимологический словарь тувинского языка. 1, 3, 4 томнары.- 2001-2004

Календарь-тематиктиг планнаашкын

№	Эртер үези		Кичээлдин темазы	Шаг ы	Планнаттынган түннелдер		
	Планы- биле	Херек кырында			Бот-тускайлаң	Метапредметтиг	Предметтиг
1			Ч/с. «Чаагай чолум, алдар-адым сенде тудуш, чалгын-чакпам болуп чор сен, Тыва дылым»	1	Дыл деп чүл, дылдын ачызында янзы-бүрү кижилер, аймак чоннар харылзажыр, ажыл-херээн бүдүрер дээрзин билип алыр.	Орус дыл болгаш өске-даа дылдар-биле деңнеп, түннээр.	Чугаа нормаларын болгаш дылдын эртем болурун өөренир.
Эге класстарга өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары – 6 шак							
2	02.09		Сөстүң тургузуу: дазыл, чогаадылга кожумаа, өскертилге кожумаа	1	Дазыл, дөс дугайында эге билиин ханыладыр.	Сөстүң морфемниг сайгарылгазын орус дылда сайгарылгазы-биле деңнээр.	Сөзүглелде сөстөрниң морфемниг сайгарылгазы, күс дугайында чугаа сайзырадылгазы.
3	04.09		Үннер болгаш үжүктөр	1	Сөстөрдө кыска, узун ажык үннерни тывары, сөстөрниң эгезинге т-д, п-б деп ажык эвес үннерни шын бижири.	Й үннуг үжүктөргө деңнелге аргазы	Ажык болгаш ажык эвес үннерниң шын бижилгези
4	06.09		Чугаа кезектери. Чүве ады. Демдек ады	1	Эге класска чүве ады, демдек адының дугайында алган билиглери бадыткаары.	Падеж категориязынга деңнелге	Чүве аттарының падежтерге өскерлири, оларның-биле домактар тургузары, демдек адының домакка ролу.
5	09.09		Арынның ат оруннары. Кылыг сөзүнүң арыннарга, саннарга, үелерге өскерлири	1	Ат оруннары, кылыг сөстөрниң өскерлир хевирлеринге эге билиглери катаптаар.	Чижектер дузазы-биле деңнелге чорудар.	Хамаарылга хевириниң кожумактары билири, кылыг сөзүнүн домакка ролу.

6	11.09		Ч/с. «Чай – солун үе» деп чогаадыг	1	Бижимел чугаазының сайзыралы, ону быжыглаары.	Парлалга стилинге чаңчылдарны чедип алыры	Грамматиктиг нормаларны сагып өөренири
7	13.09		Хыналда диктант. «Орукка»	1			
8	16.09		Лексика дугайында билиг. Сөстүң лексиктиг утказы. Тайылбырлыг словарьлар дугайында	1	Сөстүң лексиктиг утказын (сөстүң кижиниң бодалдары, сагыш-сеткилин илередиринге ужур-дузазы), ооң ылгавырлыг демдээ.	Аас болгаш бижимел чугаага бодунуң бодалын хостуг илередири, сөзүглелдин тургузуунуң негелделерин сагыыры (бодалының ужур-уткалыын, дес-дараалашкаан, харылзаалыын, темага дүүшкээн дээш о.ө.); номчаан, дыңнаан, көрген чүүлдеринге бодунуң хамаарылгазын шын илередири.	Лексика деп термин-биле таныжар, сөстүң лексиктиг утказы, словарьлар-биле ажылдаар.
9	18.09		Чаңгыс болгаш хөй уткалыг сөстер	1	Хөй уткалыг сөстерниң утказын ылгап, чугаага шын ажыглаар.	Чижектер дузазы-биле деңнээр, схема-таблицааларны ажыглаар.	Хөй утка кирген сөстерни тывар, синонимнер дузазы-биле тайылбырлаар.
10	20.09		Сөстүң дорт болгаш доора уткалары	1	Дылдың байлак сөс курлавырын болгаш грамматиктиг аргаларын бодунуң бодалдарын болгаш	Чижектер дузазы-биле деңнээр, схема-таблицааларны ажыглаар.	Билдинмес уткалыг сөстерниң утказын билип, ылгап алып аргаларга чаңчыгар.

					сагыш-сеткилин хостуг илередирде четче ажыглап шыдаары; бодунуң чугаа-домаан хайгаарап, сайзырадып, экижидеринче чүткүлдүг болуру.		
11	23.09		Омонимнер, оларнын хевирлери	1	Хөй уткалыг сөстөрнүң утказын ылгап, чугаага шын ажыглаар. Омонимнернүң уткаларын билип алыр.	Чижектер дузазы-биле орус дыл-биле деңнээр, схема-таблицааларны ажыглаар.	Хөй уткалыг сөс дугайында билиг.
12	25.09		Лексиканың темалыг бөлүктери.	1	Тыва дылдың эстетиктиг дээштиин, үнезин медегеп билири.	Чижектер дузазы-биле орус дыл-биле деңнээр, схема-таблицааларны ажыглаар, уран чүүлге ынак, сонуургалдыг болуру,	Утка аайы-биле сөстөрнүң тус-тус темаларлыг болуру.
13	27.09		Ч/с. Сөстөр-биле ажыл.	1	Эрудит – эртемнүң кайы-бир адырынга ханы билиглиг кижиги.	Информация ап болур чүүлдерден, ооң иштинде өөредиглиг компакт-дискилерден, Интернет четкизинден; янзы-бүрү словарьлардан тайылбыр номнардан (справочниктер) болгаш электроннуг шыгжамырлардан медээлерни и тып билири.	Эрудит-оюн
14	30.09		Синонимнер дугайында билиг	1	Чугааны аянныг, чараш кылырынга синонимнернүң ажык-дузазы.	Синонимниг одуругда доминанта сөс, ону сактып билири.	Синонимниг одуруг, доминанта сөс дугайында билиг
15	02.10		Антонимнер дугайында	1	Антонимнер дугайында	Антонимнер кирген үлегер	Удурланышкак утка деп

			билиг		билиин ханыладыры.	домактар тып өөренир.	чүүлдү билиндирери, болбас хевирниң кылыг сөстөрин ылгап билиринге чаңчыктырар.
16	04.10		Табу болгаш эвфемизмнер	1	Адап болбас, хоруглуг сөстөрниң дылда бары	Лексиктиг сайгарылга, Адап болбас, хоруглуг сөстөрниң дылда барын чугулааар.	Хоруглуг сөстер, ойзу адаан сөстер дугайында билигни алыр.
17	07.10		Ч/с. Сөзүглел-биле ажыл	1	Билиг чедип алырынга ук дылдың ужур-утказын тодарадып, ону тыва чоннуң ыдыктыг, үнелиг эртинелериниң бирээзи деп билири		
18	09.10		Лексиктиг сайгарылга чуруму	1	Лексиктиг сайгарылганы кылып чаңчыгар.	Сөстү үлегер ёзугаар сайгарып өөренири	Сөстү үлегер ёзугаар сайгарып өөренири
19	11.10		Фразеологизмнер азы быжыг сөс каттыжыышкыннары	1	Фразеологизмнерниң лексиктиг сайгарылгазы	Фразеологтуг словарьлар-биле ажыл	Быжыг, турум сөс каттыжыышкыннарын тодарадып билир
20	14.10		Катаптаашкын. Лексика	1	Лексикага алган билиин катаптап быжыглаары	Лексиканың бөлүктөрүн, сөстөрниң уткаларын билир	Лексиктиг сайгарылга
21	16.10		Фонетика дугайында билиг. Чугаа органны болгаш чугаа үннери	1	Үннерниң үжүктөрдөн ылгалын сактып алыр.	Шын адалга. Чугаа органны. Ажык, ажык эвес үннерни ылгаары.	Чугааның тургустунары, үн органнының киржилгезин танып билир.
22	18.10		Артикуляция болгаш транскрипция дугайында	1	Чугаа органнының ажылын хайгаарап	Чижектер дузазы-биле орус дыл-биле деңнээр, схема-	Чугаа органнының ажылын артикуляция

			эге билиг		өөренир, үннерни демдеглээрин билип алыр.	таблицааларны ажыглаар.	дээрин, үннерни демдеглээрин билип алыр.
23	21.10		Дылдың үн системазы: ажык болгаш ажык эвес үннер Ажык үннерниң бөлүктээшкени	1	Ажык болгаш ажык эвес үннерни адаарда ажыглаар чугаа органның киржилгезин билип алыр.	Үн системазы, ыт болгаш дааштан, ыт-дааштан тургустунар үннер.	Үннер болгаш үжүктөрни ылгап билири. Ажык үннерниң кадыг болгаш чымчак болуру. Аяннажылга. Ажык үннерниң бөлүктээшкени
24	23.10		Хыналда ажыл	1			
25	25.10		Өк-биле адаар ажык үннерлиг сөстөр, оларны шын бижири	1	Тыва дылдың эстетиктиг дээштиин, үнезин медресеп билири	Чугаа үезинде болу бээр үн өскерилгелерин литературлуг нормага дуүштүр адаары	Ъ бижиир сөстөр, оларны шын бижири, өскертилге, чогаадылга кожумактарының салдары
26	04.11		Й үннүг ажык үжүктөр (я, е, ё, ю), оларны шын бижири болгаш ажыглаары	1	Бодунун чугаа-домаан хайгаарап, сайзырадып, экижидеринче чүткүлдүг болуру	Үлегер домактарны орус дыл-биле деңнеп очулдуары	Й үннүг ажык үннер ийи үн илереди бээрин, узадыр адаар Й үннүг үжүктөрни аас болгаш бижимел чугаага шын ажыглаар.
27	06.11		Ажык эвес үннерниң бөлүктээшкени. Дүлей, ыткыр, аяр ажык эвес үннер	1	Ажык эвес үннерни шын адап, бижип өөренири. Ажык эвес үннерни адаарының аайы-биле бөлүктээрин билири	Чуруктар-биле ажылдаар. Куштарга ынак болур.	Идепкейлиг үн органның аайы-биле ийи эринниң, эрин-диштиң, дыл-диштиң, дыл мурну, дыл ортузу болгаш дыл соонуң ажык эвес үннери
28	08.11		Күштүг, кошкак болгаш эң кошкак ажык эвес	1	Эң кошкак ажык эвес үннер, адаттынары онзагай	Куштарга ынак болуру.	Үн характеристиказы. Үннерни шын бижип

			үннер		сөстөр (кошкак Т).		өөренири
29	11.11		Ажык эвес үннерниң үжүктөрүн шын бижири	1	Орфографияның дүрүмнери, дүлей үннерниң ыткыр хевирже шилчий бээрин сактып алыр.	Чуруктар-биле ажылдаар.	Ажык эвес үннерниң бижириниң онзагайлары. Ажык эвес үннерни сайгарарының чуруму
30	13.11		Т-д, п-б деп үннерниң үжүктөрүн шын бижири	1	Ажык эвес үннерни шын адап, бижип өөренири.	Дүрүмнер аайы-биле бөлүктөп ушта бижири. Чуруктар-биле ажыл.	Шын бижилге, Т кирген кошкак дыңналыр сөстөрни шын бижири. Чаңчыл ёзугаар сөс эгезинге дүлей үннүн үжүүн бижири.
31	15.11		Ч/с. Чурук-биле чогаадыг (а.74, темалыг чурук)	1	Сөсте ажык эвес үннерниң ажыглалын хайгаарап көөрү.	Чурук-биле ажылдаар, аңаа ат бээри	Аас болгаш бижимел чугаа сайзырадылгасы
32	18.11		Сөске ажык эвес үннерниң каттыжар чуруму. Сөске ажык эвес үннерниң дөмейлежири	1	Сөске ажык эвес үннерниң каттыжарының чуруму. Ассимиляция, долу болгаш долу эвес хевирлиг болуру.	Сөзүглел темазын тодарадып билири	Сөс иштинге кошкак ажык эвес үннерниң ыткыр болгаш дүлей хевирлериниң солчу бээрин тайылбырлап билири
33	20.11		Хыналда ажыл. Ажык болгаш ажык эвес үннер (тест)	1	Бодунун чугаа-домаан хайгаарап, сайзырадып, экижидеринче чүткүлдүг болуру	Карточкалар-биле ажыл	Фонетиктиг сайгарылга
34	22.11		Графика, ооң хевирлери.	1	Дылдың байлак сөс	Ъ,Ь бижиир сөстөрниң	ъ болгаш ь демдектиг

			Алфавит. ь болгаш ь демдектерни хереглээри.		курлавырын болгаш грамматиктиг аргаларын хайгаарап билири	онзагайы, үлегерлээн сөстөрни шын бжири	сөстөрни шын адап, бжип өөренири. Транскрипция кылыры.
35	25.11		Сөс иштинге ажык эвес үннерниң ыткыр болгаш дүлей хевирлериниң солчуру. Сөске кожумактарның немежир чуруму.	1	Бодунуң чугаа-домаан хайгаарап, сайзырадып, экижидеринче чүткүлдүг болуру.	Тодаргай (бердинген) темага материалдарны тып, системажыдып билири	Адаарының аайы-биле ажык эвес үннерниң бөлүктери, ажык үннерлиг кожумактар немежирин хайгаараар, түңнээр.
36	27.11		Слог болгаш ооң хевирлери. Сөстү көжүрериниң чуруму. Ударение дугайында билиг. Тыва дылда ударениениң туружу, хевири	1	Сөстү көжүрериниң дүрүмүн катаптаар, тыва дылда ударение турум болгаш күштүг болурун өөренир.	Алган билиглерин, мергежилдерин, чаңчылдарын хүн бүрүде амыдыралга ажыглап билири	Сөстү көжүрериниң дүрүмүн катаптаар, тыва дылда ударение турум болгаш күштүг болурун өөренир. Ажык слог, хаалчак слог, ударение дугайында билиг.
37	29.11		Фонетиктиг сайгарылга чуруму	1	Фонетиктиг сайгарылга чуруму. Үннерниң транскрипциязын кылып өөренир.	Алган билиглерин херек кырында ажыглап билири	Сөстөрниң фонетиктиг сайгарылгазын чурумун ёзугаар сайгарып өөренир.
38	02.12		Орфоэпия дугайында билиг. Тыва орфоэпияның чугула айтырыглары: нарын сөстөрниң шын адалгазы	1	Бодунуң чугаа-домаан хайгаарап, сайзырадып, экижидеринче чүткүлдүг болуру.	Алган билиглерин херек кырында ажыглап билири	Сөстөрни шын адап, литературлуг норма-биле бжип өөренир.
39	04.12		Катаптаашкын. Фонетика	1	Бодунуң чугаа-домаан хайгаарап, сайзырадып,		Фонетикага алган билиглерин быжыглаар,

					экижидеринче чүткүлдүг болуру.		катаптаар.
40	06.12		Кичээл-зачет. Фонетика	1			Карточкалар-биле ажыл
41	09.12		Практиктиг кичээл.	1			Грамматиктиг сайгарылгалар чорудар
42	11.12		Тест-биле ажыл	1			Фонетика, графика, орфоэпия талазы-биле билиглеринге хыналда
43	13.12		Сөстөрнүң уткалыг кезектери (морфемалар)	1	Сөстүн кезектерин, оларның туружун шын тодарадып билири	Орус дылдың морфемалары-биле деңнеп, ооң ылгалын тодарадып билири	Морфема – сөстүн уткалыг кезээ (дазыл, чогаадылга кожумаа, дөс, өскертилге кожумаа)
44	16.12		Дөс дугайында билиг	1	Сөстүн кезектерин, оларның туружун шын тодарадып билири	Аас чогаалының хевирлеринге ынак болуру	Сөстүн кезектерин, оларның туружун шын тодарадып билири Бөдүүн дөс, нарын дөс, укталган дөс, укталбаан дөс деп билип алыры
45	18.12		Өскертилге кожумактары	1	Өскертилге кожумактары чүгле өскерлир чугаа кезектеринге турарын билип алыры	Аас чогаалының хевирлеринге ынак болуру	Чүве адының болгаш кылыг сөстөрнүн өскертилге кожумактары
46	20.12		Морфемниг сайгарылга чуруму Катаптаашкын. Сөс тургузуу	1	Морфемниг сайгарылганың үлегерин сактып алыр.	Малчын кижиниң ажылын үнелеп билири	Сөстүн кезектерин, оларның туружун шын тодарадып билири
47	23.12		Хыналда ажыл	1			Сөстүн кезектерин, оларның туружун шын

							тодарадып билири, сайгарары
48	25.12		Сөс чогаадылгазы. Морфологтуг (кожумактыг) арга	1	Чугаа кезектеринде чогаадылга кожумактарын билип алыр. Чаңгыс сөске ийи-үш-даа чогаадылга кожумаа немежип болурун сактып алыр.	Орус дылдың морфологтуг арга-биле тургустунар (суффикс) деңнээр.	Укталган дөс дугайында билигни алыр.
49	27.12		Синтаксистиг арга-биле (ийи дөстүң каттышканындан) чаа сөстү чогаадыры	1	Ийи дөстүң каттышканы-биле укталган сөстерни сайгарарының чурумун билири	Алган билиглерин херек кырында ажыглап билири, деңнээри	Ийи дөстүң каттышканы-биле укталган сөстерни сайгарарының чурумун өөренир.
50	13.01		Тест-биле ажыл	1	Дылдың байлак сөс курлавырын болгаш грамматиктиг аргаларын хайгаарап билири	Сөзүглел-биле ажылды чорудуп билири	Сөс чогаадылгазын, сөс тургузуун сайгарып билири
51	15.01		Чугаа кезектери	1	Дылдың байлак сөс курлавырын болгаш грамматиктиг аргаларын хайгаарап билири	Орус дылда чугаа кезектери-биле деңнээр база очулгазын сактып алыр	Тускай, дузалал чугаа кезектериниң дугайында билиг. Морфология – грамматикада чугаа кезектерин өөренир кезээ
52	17.01		Чүве адының ниити	1	Чүве аттарының	Чугааның утказының болгаш	Чүве аттарының

			утказы, грамматиктиг демдектери		илереттинери болгаш грамматиктиг уткаларын билири	шын ажыглалының аайы-биле бодунуң дылын үнелеп билири	утказының аайы-биле аңгы-аңгы темалыг бөлүктерге чарлырын өөренир.
53	20.01		Тодаргай болгаш туугай чүве аттары	1	Тодаргай болгаш туугай чүве аттарының ылгалын билири	Аас чогаалының хевирлеринге ынак болуру	Тодаргай болгаш туугай чүве аттарының чүнү илередири
54	22.01		Хуу болгаш ниити чүве аттары	1	Азырал дириг амытаннарның аттарының тыптып кээри. Сураглыг кижилер дугайында немелде билиг.	Сөзүглел-биле ажылды чорудуп билири	Хуу аттарның шын бижилгезин өөренир.
55	24.01		Хуу чүве аттарын шын адаары болгаш бижири	1	Чоннуң культуразынга ынак болуру	Харылзаалыг чугаа тургузары	Улуг үжүктөр-биле эгелеп бижири база чамдык хуу аттарны кавычкалар-биле тускайлаары
56	27.01		Чүве аттарының бичеледир, чассыдар хевирлери	1	Азырал дириг амытаннарга ынак болуру	Орус дыл-биле деңнээри	Бичеледир, чассыдар кожумактарның сөске чаңгыс эвес, ийи-даа туруп болуру. Укталган, укталбаан дөзү
57	29.01		Чүве аттарының саны	1	нн,тт, деп үжүктөрнүң дакпырлаттына бээри, хөйнүң санының кожумаа-биле хевирлеттинмес сөстөр	Чугааның утказының болгаш шын ажыглалының аайы-биле бодунуң дылын үнелеп билири	Чүве аттарының сан кожумактарын шын илередип, шыйып билири.
58	31.01		Чүве аттарының сан кожумактарын шын бижири	1	Эш-өөрү-биле найыралдыг болуру	Чугааның утказының болгаш шын ажыглалының аайы-биле бодунуң дылын үнелеп билири	Чүве ады сан ады-биле кады чорааш, хөйнүң санының кожумаан хереглес дээрзин сактып алып.
59	03.02		Чүве аттарының	1	Хамаарылга (арын)	Хамаарылга хевиринде чүве	Хамаарылга

			хамаарылга хевири болгаш ооң кожумактары		кожумаан билири	аттарының домакка ролю	кожумактыг чүве аттарын илередип, кожумактарын ылгап билири
60	05.02		Чүве аттарының хамаарылга кожумактарын шын бижири	1	Хамаарылга кожумактары немежирге, үннерниң чидип, солчу бээрин билири	Алган билиглерин херек кырында ажыглап билири, деңнээри	Сөс чогаадылгазынга алган билиин быжыглаары
61	07.02		Үлегерлеп алган чүве аттарының хамаарылга кожумактарын шын бижири	1	Үлегерлеп алган сөстөрни шын өскерттип билирин хынаары	Алган билиглерин херек кырында ажыглап билири, деңнээри	Фонетиктиг болуушкуннарны хайгаарап өөренири
62	10.02		Бот-ажыл	1	Дылдың байлак сөс курлавырын болгаш грамматиктиг аргаларын хайгаарап билири	Төрээн дылды өске эртемнерге билиг чедип алырының кол чепсээ кылдыр шын ажыглаары	Фонетиктиг болуушкуннарны хайгаарап өөренири
63	12.02		Чүве аттарының падежтери. Адаарының падежи	1	Бойдуска ынак, аңаа хумагалыг болуру	Сөзүглел-биле ажылдап билири	Падеж – грамматиктиг хевир. А.п. чүве аттарының домакка ролюн илередип билири
64	14.02		Хамаарыштырарының падежи	1	Аас чогаалының хевирлеринге сонуургалдыг болуру	Алган билиглерин херек кырында ажыглап билири, деңнээри	Х.п. чүве аттарының домакка ролюн илередип билири
65	17.02		Бээриниң падежи	1	Чурттап турар оран-савазынга камныг, аңаа ынак болуру.	Литературлуг тыва дылдың грамматиказының кол нормаларын сагыыры	Б.п. чүве аттарының домакка ролюн илередип билири. Кылдыныгның кымче азы чүүже угланганын (адресат) илередири.
66	19.02		Онаарының падежи	1	Хевирлеттинмээн падеж кожумактарын билири	Литературлуг тыва дылдың шын адалгазының, грамматиказының кол	О.п. чүве аттарының домакка ролюн илередип билири

						нормаларын сагыыры	
67	21.02		Турарының падежи	1	Чүвениң, кылдыныгның туружун илереди бээри.	Литературлуг тыва дылдың грамматиказының кол нормаларын сагыыры	Т.п. чүве аттарының домакка ролюн илередип билири
68	24.02		Үнериниң падежи	1	Кылдыныгның кымдан үнгенин, чүвениң материалын, кылдыныгның объектизин илередири.	Амыдыралчы болгаш ажыл-агыйжы чугаа үезинде чугаа культуразының негелделерин сагыыры	Ү.п. чүве аттарының домакка ролюн илередип билири
69	26.02		Углаарының падежи	1	Кылдыныгның кымче азы чүүже угланганын илередири	Литературлуг тыва дылдың грамматиказының кол нормаларын сагыыры	У.п. чүве аттарының домакка ролюн сайгарып өөренир
70	28.02		Чүве аттарының падеж кожумактарын шын бижири	1	Морфемниг сайгарылга кылып билири	Чедип алган түнелдерин үнелеп, аас болгаш бижимел чугаага илередип билири	Падеж кожумактарын илередири, шыйып билири. Өскертилге кожумактарын танып билири.
71	03.03		Үлегерлеп алган сөстөрниң сан, падеж хевирлерин шын бижири	1	Падежтерге, арын, саннарга өскертири	Алган билиглерин херек кырында ажыглап билири, деңнээри	Чүве аттарынга алган билиин быжыглап, катаптаары
72	05.03		Чүве адының морфологтуг сайгарылгазы	1	Морфемниг, синтаксистиг, морфологтуг сайгарылгаларны шын кылырынга чаңчыктырары	Алган билиглерин херек кырында ажыглап билири, деңнээри	Ч.а. морфологтуг сайгарылгазының чуруму-биле сайгарып өөренир.

73	07.03		Катаптаашкын. Чүве аттары	1	Морфемниг, синтаксистиг, морфологтуг сайгарылгаларны кылырынга чаңчыктылары шын	Сөзүглел-биле ажилдап билири	Харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы
74	10.02		Ч.с. «Мээң төрөөн черим» деп чогаадыг-чурумал	1	Бодалдарын чиге, тода, делгеренгейи-биле илередири	Сөзүглел-биле ажилдап билири	Бижимел ч.с.
75	12.03		Демдек ады. Демдек адының грамматиктиг утказы	1	Демдек аттарының илереттинери болгаш грамматиктиг уткаларын билири	Чугааның утказының болгаш шын ажыглалының аайы-биле бодунуң дылын үнелеп билири	Д.а. илередир утказын, харыылаар айтырыгларын билип алыры. Өскерилбес тускай чугаа кезээ.
76	14.03		Демдек аттарының тургузуунуң аайы-биле бөлүктери болгаш чогаадылгазы	1	Арыг агаарның кадыкшылга үнелиин медеprep билири	Бөлүктеп азы эжеш ажилдаарынга чаңчыгары	Д.а. бөдүүн болгаш нарын болурун, оларның канчаар тургустунарын билип алыры. Укталган, укталбаан демдек аттарының дугайында
77	17.03		Шынарының демдек аттары, оларның чадалары	1	Дылдың байлак сөс курлавырын болгаш грамматиктиг аргаларын бодунуң бодалдарын болгаш сагыш-сеткилин хостуг илередирде четче ажыглап шыдаары	Бижимел болгаш аас дыңнадыгда медээниң утказын шын билип алыры (чугааның утказы, сөзүглелдиң темазы, кол утказы; кол болгаш немелде медээни ылгап шыдаары)	Шынарының демдек адының чадалары, оларның кожумактарын шын шыярын өөренир

78	19.03		Хыналда ажил	1			
79	21.03		Демдек аттарының темалыг бөлүктөри	1	Дылдың байлак сөс курлавырын болгаш грамматиктиг аргаларын бодунуң бодалдарын болгаш сагыш-сеткилин хостуг илередирде четче ажыглап шыдаары	Бижимел болгаш аас дыңнадыгда медээниң утказын шын билип алыры	Чүвөлөрниң өске чүвөгө хамааржыр демдээн илередир болгаш хемчээл илередир демдек аттарын билири
80	02.04		Хамаарылганың демдек аттары	1	Дылдың байлак сөс курлавырын болгаш грамматиктиг аргаларын бодунуң бодалдарына илередип билири	Сөзүглелдин кыска утказы-биле таныжары болгаш ону тодазы-биле азы ылавылап дыңнаары	Демдек аттарының домакка ролун илередип билири болгаш чогаадылга кожумактарын танып билири
81	04.04		Демдек адының синтаксистиг хүлээлгези	1	Дылдың грамматиктиг аргаларын бодунуң бодалдарына илередип билири	Орус дыл-биле деннээри	Демдек адының морфолог-синтаксистиг сайгарылгазының чурумун сактып алыр
82	07.04		Катаптаашкын. Демдек аттары	1	Бодалдарын чиге, тода, делгереңгейи-биле илередири	Бөлүктөп азы эжеш ажылдаарына чаңчыгары	Харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы
83	09.04		Сан адының утказы	1	Бижикке араб, рим чурагайларны, нарын сан аттарын шын бижиирин сактып алыры	Араб, рим чурагайларның шын бижилгезинде ылгалдарын хайгаараары	Сан адының чүнү илередирин, харыылаттынар айтырыгларын өөренири

84	11.04		Сан адының морфологтуг тургузуу. Бөдүүн, нарын, катгышкан сан аттары	1	Дылдың грамматиктиг аргаларын бодунуң бодалдарына илередип билири	Орус дыл-биле деннээри	Тургузуунуң аайы-биле сан аттарының бөлүктөрүн шиңгээдири
85	14.04		Сан аттарының бөлүктөри. Түң сан аттары	1	Мөзү-бүдүш хевирлээринге күш-культурага ынак болуру	Араб чурагайлар-биле демдеглеттинген сан адына кожумактарны шын бижири	Үе айыткан сан аттары, сан эртеми-биле холбаа. Харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы.
86	16.04		Аңгылаар сан ады. Чоокшуладыр сан ады	1	Күш-ажылга ынак болуруна мөзү-бүдүжүн хевирлээри	Хемчээл сөстөрүн - немелде медээни ылгап шыдаары	Чүвөлөрнү хуваап, аңгылап көргүзөри. Чүвөлөрнүн чоокшуладыр сан-түнүн илередири
87	18.04		Чыыр сан ады. Дугаар сан ады	1	Аас чогаалының хевирлеринге сонуургалын быжыглаары	Орус дыл-биле деннээри	2-ден 10-га чедир чыып, бөлүктээр сан аттары. Чыскаал-чурум, дугаарын илередир сан аттары
88	21.04		Сан аттарының домакка хүлээлгелери	1	Дылдың грамматиктиг аргаларын бодунуң бодалдарына илередип билири	Бөлүктөп азы эжеш ажилдаарына чаңчыгары	Сан аттарының домакка ролун илередип билири. Сан аттарына өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары
89	23.04		Катаптаашкын. Сан адының морфологтуг сайгарылгазының чуруму. Сан адының нарын сөстөр тургузары болгаш быжыг	1	Сан аттарын чугаага шын ажыглап чаңчыгары	Шак-үени орус дылга номчуп, бижип чаңчыгары	Сан аттарына алган билиин быжыглаары

			сөс каттыжыышкыннарынга киржилгези				
90	25.04		Сан адын чугаага шын ажыглаары. Тыва хемчеглер	1	Сан аттарын чугаага шын ажыглап чаңчыгары	Бөлүктөп азы эжеш ажылдаарынга чаңчыгары	Чүвениң узунун хемчээр тыва хемчеглер дугайында өөренип алыры
91	28.04		Сөс каттыжыышкыны. Сөс каттыжыышкыннарының грамматиктиг уткалары	1	Дылдың байлак сөс курлавырын болгаш грамматиктиг аргаларын бодунуң бодалдарынга илередип билири	Харылзаалыг чугаа, орус дыл-биле деңнелге кылыры	Сөс, сөс каттыжыышкыннарының ылгавырлыг демдектери. Сөс каттыжыышкыннарының тургузуунуң аайы-биле кандыг болурун өөренир.
92	30.04		Сөс каттыжыышкыннарында сөстерниң холбаалары. Каттыжылга холбаазы	1	Дылдың байлак сөс курлавырын болгаш грамматиктиг аргаларын бодунуң бодалдарынга илередип билири	Очулга ажылы-биле деңнештирери	Сөс каттыжыышкынының тургузуу: чагырткан сөс, чугула (өзек) сөс дугайында билип алыры
93	02.05		Хамааржылга холбаазы	1	Аас чогаалының хевирлеринге сонuurгалын быжыглаары	Харылзаалыг чугаа, орус дыл-биле деңнелге кылыры	Хамааржылга холбаалыг сөс каттыжыышкында чагырткан сөс Х.п. кожумаа-биле хевирлеттинмээн болурун билип алыры
94	05.05		Башкарылга холбаазы	1	Номчулгага сундулуг болгаш хандыкшылдыг болуру	Харылзаалыг чугаа, орус дыл-биле деңнелге кылыры	Сөс каттыжыышкынының тургузуу: чагырткан сөс, чугула (өзек) сөс

							дугайында 07билип алыры
95	07.05		Катаптаашкын. Сөс каттыжыышкыннары	1	Номчулгага сундулуг болгаш хандыкшылдыг болуру	Кыска сөзүглелдер-биле орус дылга деңнелге аргазын кылыры	Сөс каттыжыышкыннарының дугайында алган билиглерин быжыглаары
96	09.05		Ч/с. Сөзүглел-биле ажыл	1	Номчулгага сундулуг болгаш хандыкшылдыг болуру	Кыска сөзүглелдер-биле орус дылга деңнелге аргазын кылыры	Сөс каттыжыышкыннарының дугайында алган билиглерин быжыглаары
5-ки класска өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары – 6 шак							
97	12.05		Фонетика	1	Үн, үжүк болгаш слог, чугаа үннери, фонетиктиг сайгарылганы сактып алыры	Бөлүктөп азы эжеш ажылдаарына чаңчыгары	Фонетикага алган билиин катаптаары
98	14.05		Сөс чогаадылгазы	1	Дазыл, дөс, кожумактар, морфемниг сайгарылганы сактып билири	Бөлүктөп азы эжеш ажылдаарына чаңчыгары	Сөс чогаадылгазына алган билиин катаптаары
99	16.05		Чүве ады	1	Арын, сан, падеж кожумактарын сактып билири	Бөлүктөп азы эжеш ажылдаарына чаңчыгары	Чүве аттарының өскерлири, морфемниг, морфологтуг сайгарылганы быжыглаары
100	19.05		Демдек ады. Грамматиктиг чогаадыг	1	Дылдың байлак сөс курлавырын болгаш грамматиктиг аргаларын бодунуң бодалдарына илередип билири	Информация ап болур чүүлдерден медээлерни тып билири	Демдек аттарының утка аайы-биле бөлүктөрүн билири

10 1	21.05		Сан аттары	1	Бодалдарын чиге, тода, делгеренгейи-биле илередири	Информация ап болур чүүлдерден медээлерни тып билири	Сан аттарының уткалыг бөлүктөрүн билири
10 2	23.05		Тест-биле ажыл. Морфология	1	Дылдың грамматиктиг аргаларын бодунуң бодалдарына илередип билири	Харылзаалыг чугаа, орус дыл-биле деңнелге кылыры	Чугаа кезектеринге алган билиглерин системажыдары
10 3	26.05		Ч/с. Чурук-биле чогаадыг	1	Бодалдарын чиге, тода, делгеренгейи-биле илередири	Бөлүктөп азы эжеш ажылдарына чаңчыгары	Аас болгаш бижимел чугаа сайзырадылгазы
10 4	28.05		Грамматиктиг сайгарылгалар	1	Дылдың грамматиктиг аргаларын бодунуң бодалдарына илередип билири	Очулга ажылы-биле деңнештирери	Аас болгаш бижимел чугаа сайзырадылгазы
10 5	30.05		Түңнел кичээл	1			Чыл дургузунда өөрөнгөн чүүлдерин түңнээри

Тайылбыр бижик

Кол ниити өөрөдигениң 6-гы клазынга тыва дылды өөрөдир ажылчын программаны ТР-ниң Өөрөдиге болгаш эртем яамызының, Национал школалар хөгжүдөр институттуң 2017 чылда эде чаартып кылганы кол ниити өөрөдигениң 5-9 класстарыңа ӨФКС негелделеринге дүүшкөк тыва дыл программасынга (тургузукчулары К.Б.Доржу, Ч.А.Сарыглар) болгаш Тыва Республиканың ниити өөрөдигезиниң күрүне стандартының национал-девискээр кезээниң программасынга (2006), Тыва Республиканың өөрөдиге черлеринге кижиниң сүзүүн болгаш мөзү-шынарын кижизидип сайзырадырының концепциязынга (2011) үндезилеп тургускан.

Тыва дыл – Азия диптиң төвүнде чурттап чоруур түрк дылдыг чоннарның төлээзи болур тыва чоннуң төрөөн дылы. Тыва дыл ук чоннуң аразында кол харылзажылга дылы болуп, ниитилелдин аңгы-аңгы адырларында, эң ылаңгыя культура болгаш эртем төптөринде ажыглаттынып болгаш амыдыралдың янзы-бүрү негелделерин хандырып чоруур. Амгы үеде тыва дыл орус дыл-биле чергелештир Тыва Республиканың күрүне дылы болур. Өөреникчилерни дылга өөрөдири оларның долгандыр турар бойдуска болгаш ниитилелге хамаарылгазын база үзел-бодалдарын хевирлээр. Оон аңгыда төрөөн дыл эртеми уругларның логиктиг боданыышкынын, дыл-домаан сайзырадыр.

Өөрөдиге программасы болгаш өөрөдиге номнары өөреникчилерге теоретиктиг, практиктиг билиглерни дамчыдарының кол принциптери, методтары, аргалары-биле харылзаалыг. Тыва дыл кичээлдеринге хереглээр сөзүглелдер, өөрөдиге номнарында бердинген мергежилгелерниң сөзүглелдери чечен чогаалдардан алдынгылаан.

5-9 класстарга төрөөн дыл курузу 1-4 класстарга өөрөдир эрткен чүүлдерниң дорт уланчызы болур. Ынчангаш башкы өөреникчилерниң эге класстарга төрөөн дылга чүнү эрткенин, кандыг мергежилдер болгаш чаңчылдар чедип алганын эки билир ужурлуг.

Тыва дылды өөрөдириниң сорулгалары:

- хамааты мөзү-шынар болгаш төрөөн чуртунга ынак болурунга кижизидер, төрөөн дылынга ынак, төрөөн дылын, чүдүлге-сүзүглелин үнелээрин медресе билиринге, чугаалажып билиринге болгаш төрөөн дылынга даянып тургаш, өске-даа эртемнерни чедишишкенин билип албышаан, долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус дугайында билиглерин калбартыр;

- угаан-бодалын болгаш дыл-домаан сайзырадыр, медреселдиг, литературлуг дылдың нормаларын ажыглап тургаш, хостуг чугаалажып, бодунуң бодалын шын чугаалап билиринге чаңчыктырар;

- тыва дылдың билиглерин шингээдип алып, номчаан болгаш дыңнаан чүүлүнүң кол бодалын илередип билер;

- уругларның сөс-домаан байыдар болгаш грамматиканың өске-даа хевирлерин чугаа-домаанга ажыглап шыдаар;

- шингээдип алган аргаларын болгаш билиглерин херек кырында амыдыралга ажыглаар.

Тыва дыл башкыларының ажылының кол угланыышкыны:

6. Өөреникчилерни медреселдиг-биле шын номчуур, бижиир болгаш чугаалаарыңа өөрөдири;

7. Оларга төрөөн дыл болгаш төрөөн чогаал талазы-биле эге билиглерни бээри;

8. Өөреникчилерни ном-биле ажылдаарыңа чаңчыктырар болгаш оларның дылга сонургалын, номчулгаже болгаш билиглерже чүткүлдүүн хайныктырары;

9. Өөреникчилерни мораль болгаш эстетика талазы-биле кижизидери;

10. Өөренип таныыр чүүлдерин сайгарып, бөлүктөп, деңнеп, түңнеп, оларның иштинден кол болгаш чугула чүүлдерни тып, тайылбырлап билиринге чаңчыктырары.

Тыва дыл курузунун өөредилге планында туружу

2024-2025 өөредилге чылында 6-гы класска тыва дылды өөредиринге өөредилге планында неделяда 2 шак көрдүнгөн, ниитизи-биле 68 шакта программаны долузу-биле өөреткен турар ужурлуг.

Материал-техниктиг болгаш информация-техниктиг хандырылгазы

Уругларның шингээдикчи болгаш чогаадыкчы чоруун сайзырадырын шиитпирлээри-биле янзы-бүрү дидактиктиг, информациялыг материалдарны (энциклопедиялар, словарьлар, Интернет-ресурстар, электроннуг өөредилге ному) дээш өске-даа материалдарны ажыглаарын сүмелээр.

Билиг хыналдазының организациязы:

<i>№</i>	<i>Хыналда ажылдар</i>	<i>Ай, хуну</i>	<i>Херек кырында</i>
1	Диктант 5-ки класска өөрөнгенин хынаарынга.		
2	Хыналда тест.Лексика		
3	Чугаа сайзырадылгазы. Эдертиг «Шулун»		
5	Диктант «Монгуш Черзи»		
6	Кичээл-зачет.Кылыг созу.		
7	Эдертиг «Тергелиг аът»		
8	Хыналда диктант		
9	Хыналда тест		

6-гы класстың тыва дыл эртемин өөрөнгенин түңнелинде уругларның шингээдип алган турар ужурлуг билиглери:

Бот-тускайлаң түңнелдери:

- мөзү-шынары бедик, бот-сайзыраңгай чогаадыкчы кылдыр ажылдап өөрөнгөн турар;
- кижиниң амы-тынын «бойдустуң дээди хайыразы» деп үнелеп, ооң хоойлуларынга чагыртып, байлаан хумагалап, сайзырадып шыдаар кылдыр хевирлеттинген;
- кижини боду бодун тодаргай өг-бүлениң, төрөл-бөлүктүн оглу (кызы), чаагай чаңчылдарның салгакчызы мен кылдыр хевирлеттинери;

- кижиге бодун тускай чоннуң, күрүнениң төлээзи кылдыр санап, ооң мөзү-шынар талазы-биле улусчу уjurларын сагып, салгап, тарадып, аңгы-аңгы чоннарның аразында эп-сеткилди оттуруп, культураларны, шажын-чүдүлгелерни хүндүлөп, кандыг-даа улуска сагыш човаачал кижиге кылдыр кижизиттинер;
- төрөөн чонунуң сүзүктүг уjurларын сеткилинден хүлээр, медресээр, оларны сагып, өске улуска тайылбырлап, дамчыдып шыдаар, ол ышкаш хөй националдыг Россияның болгаш делегей чоннарының культуразын ожаап чоруур кылдыр чаңчыккан;
- кижилерге камныг, кадык амыдыралдыг, өске улуска эки улугер бооп шыдаар;
- Төрөөн чуртунга, чонунга ынак, ие дылынга, ада-өгбезинден дамчып келген ёзу-чаңчылдарынга хумагалыг болур;
- Мен Тываның оглу (кызы) мен деп билишкени билир, төрөөн чуртунга четтиргени илередип, төрөөн чурттуг болганын мээ-медресели-биле угаап чоруур;
- 9 үндезин сүзүк системазын угаап билир: кижиге – бойдустуң дээди чаяалгазы, өг-бүлө – кижиниң сүзүү, чоннуң культуразы – кижиниң сүзүү, дыл – кижиниң сүзүү, бойдус – кижиниң сүзүү, күш-ажыл – кижиниң сүзүү, эртем-билиг – кижиниң сүзүү (байлаа), кижиниң төрөөн чери (Ада-чурту) ыдыктыг, кижиниң чуртталгазы болгаш кадыкшылы ыдыктыг.

Метапредметтиг түңнелдери:

- чүгө өөренириниң сорулгаларын билир, ону янзы-бүрү аргалар-биле чедип шыдаар;
- чидиг (берге) айтырыгларны чогаадыкчы арга-биле дилеп тывар;
- кылыр чүвезин сорулгазының аайы-биле планнап, хынап, үнелеп билир;
- өөрөнгө чүүлдерин системажыдып билир;
- янзы-бүрү медресе алыр чүүлдерни тып билир (номнар, орус-тыва, тыва-орус, орфографтыг дээш о.д.ө словарьлар, интернет-курлавыр, энциклопедия, номчулга залдары, библиотекалар, картотекалар дээш);
- херек материалдарны сорулгазының аайы-биле чыып, анализтеп, дамчыдып, таарыштыр ажыглап билир;
- сөзүглелдерни тургузуп, утка-шынарын тодарадып, ооң темазын, идеязын тодарадып шыдаар;
- эртемниң кол билиглерин деңнеп, анализтеп, тодарадып, системажыдып, ылгавыр демдектерин тып билир;
- өске кижиге-биле, эш-өөрү-биле, улуг улус-биле чугаалажып билир;
- кижиге бүрүзүнүң бодалын дыңнап, чөпшээрэжип, эдип билир; бодунуң бодалын тода илередип, бадыткап, үнелээр;
- коллективтиг ажыл үезинде кылыр чүүлүн хуваап, кады ажылдап, бодунуң үлүүн кирип, удур-дедир хынажып билир;
- төрөөн дылының утказын билир; үнезин, чаражын үнелеп билир, сайзырап хөгжээнин медресеп билир;
- тыва дылдың өске эртемнер-биле холбаазын билир, өске эртемнерден янзы-бүрү медреселерни ап, төрөөн дылынга дамчыдар;
- тыва дылда налган шын бижилгениң дүрмнерин өске-даа эртемнерге сагып;
- чугаа культуразын тыва дыл кичээлинден дашкаар-даа кижилер-биле чугаа үезинде сагып;
- бодунуң чараш, сайзыраңгай чугаазы-биле, байлак сөс курлавыры-биле солун-сеткүүлге, хана солуннарга, материалдар бээр.

Предметтиг түңнелдери:

6-гы класстың өөреникчилериниң тыва дылга шингээди алыр кол-кол билиглери:

- тыва дылдын лексиказынын тывылган угунун аайы-биле болуктерин ылгап билир;
- тыва дылдын лексиказынын ажыглалынын аайы-биле болуктерин тодарадып билир;
- хуу аттарны бижикке шын ажыглап билир;
- сөстөрде 1-5 класстарга өөрөнгөн шын бижилге дүрүмнери таваржып турар черлерни тып, тайылбырлап шыдаар;
- морфология кезээнде кылыг созу, наречие, ат орну деп чугаа кезектери-биле таныжар;
- домак болгаш домактарнын сорулгазынын аайы-биле ылгап билир;
- сөс каттыжышкыннарының утказын, тургузуун, холбааларын аңгылап, тодарадып билир.

Темалыг планнаашкын

<i>№</i>	<i>Темалар болгаш эгелери</i>	<i>Үлеттинген шактар</i>
1	Кирилде тема	1
2	5-ки класска өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары.	1
3	Лексика.	13
4	Морфология. Кылыг созу. Ат орну. Наречие.	37
5	Синтаксис.	13
6	6-гы класска өөрөнгенин катаптаары.	3
	Шупту	68

Өөрөдилге-методиктиг комплекстиң даңзызы:

Өөрөдилге ному – М.В.Бавуу-Сюрюн болгаш оскелер-даа . «Тыва дыл.6 класс. Ниити өөрөдилге черлеринге өөрөдилге ному». - Кызыл, 2015.

Өөрөдилге программазы – К.Б.Доржу, Ч.А.Сарыглар. «Тыва дылга өөрөдилгениң күрүне стандарттары. Тыва дыл болгаш харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы. Кол ниити өөрөдилге (5-9 класстар). Чижек программалар». – Кызыл, 2017

Методиктиг пособиелер: К.Б.Март-оол. «5-9 класстарга тыва дылды башкылаарының методиказы».- Кызыл, 2002;

А.К.Ойдан-оол, М.Ч.Ооржак, С.С.-Т.Ооржак. «Диктантылар чыындызы.5-9 класстарга.Башкыларга дузаламчы».- Кызыл, 2003;

А.К.Ойдан-оол, С.К.Тадар-оол. «Эдertiглер чыындызы. 5-9 класстарга. Башкыларга дузаламчы». –Кызыл, 2004;

Д.Х.Ооржак, Н.А.Салчак, К.Д.Чамыяң, Б.И.Араптан. «5-6 класстарның «Тыва дыл» деп өөредилге номнарынга дидактиктиг материал». – Кызыл, 1994

У.Ы.Донгак, М.С.Мартыс-оол. «Диктантылар болгаш эдертиглер чыындызы. 5-9класс». – Кызыл, 2015;

Словарьлар: Тыва дылдың тайылбырлыг словары. Том I (а-й). – Новосибирск, 2003;

Тыва дылдың тайылбырлыг словары. Том II (к-с). – Новосибирск, 2011;

Д.А.Монгуш. Русско-тувинский словарь. – Москва, 1980

Тыва-орус словарь.- Москва.Советская энциклопедия, 1968

Я.Ш.Хертек. Тувинско-русский фразеологический словарь. – Кызыл, 1975

Б.К.Ондар. Краткий словарь гидронимов Тувы. – Кызыл, 1995

С.И.Ожегов. Толковый словарь русского языка. Москва, 1988

Б.И.Татаринцев. Этимологический словарь тувинского языка. 1, 3, 4 томнары.- 2001-2004

Календарь-тематиктиг планнаашкын 6 класс

Кичээл дугаары	Кичээлдин темазы	Шагы	Эртер уези	Херек кырында	Бажынга онаалга
			Планы-биле		
1	5-ки класска ооренгенин катаптаары	1	04.09		Мерг.5 ар 5
2	Дылдар дугайында ниити билиг.	1	07.09		Мерг.7 ар 7
3	Лексиканын тывылган угунун аайы-биле болуктери. Ниити турк лексика.	1	11.09		Мерг.16 ар.12
4	Оске дылдардан состерни улегерлеп алыры. Моол дылдардан улегерлээшкиннер.	1	14.09		Мерг.25 ар.17
5	Кыдат дылдан улегерлээшкиннер	1	18.09		Бердинген состер-биле домактар чогаадыр
6	Орус дылдан улегерлээшкиннер болгаш орус дыл дамчыштыр улегерлеттинген состер.	1	21.09		Мерг.41 ар.26
7	Чугаа сайзырадылгазы. Эдертиг «Шулун»	1	25.09		
8	Частырыглар-биле ажыл. Лексиканын ажыглалынын аайы-биле болуктери. Ниити ажыглалдын состери	1	28.09		Мерг.45 ар. 28
9	Кызыгаарлыг ажыглалдын состери.	1	02.10		Мерг.53 ар.31
10	Ховар ажыглалдын состери.	1	05.10		Мерг.65 ар.39
11	Хуу аттар.Топонимнер болгаш антропонимнер.	1	09.10		Мерг.81, 92
12	Этнонимнер.Зоонимнер.	1	12.10		Мерг.97,103
13	Лексика болгаш хуу аттар деп темаларга катаптаашкын.	1	16.10		Хыналда тестиге белеткенир
14	Хыналда тест.Лексика.	1	19.10		
15	Морфология.Кылыг созу болгаш оон утказы.	1	23.10		Дурумнер оорениир. Мерг.119 ар.69

16	Кылыг состеринин уткалыг болуктери.	1	26.10		Мерг.125 ар.72
17	Кижинин болгаш дириг-амытаннарнын кылдыныгларын илередир кылыг состери.	1	06.11		Мерг.129 ар.73
18	Кижинин кылдыныгларын илередир кылыг состери.	1	09.11		Мерг.133 ар.75
19	Дириг-амытаннарнын кылдыныгларын илередир кылыг состери.	1	13.11		Мерг.142 ар.81
20	Бойдустун болуушкуннарын болгаш кандыг-бир демдектин илерээрин дамчыдар кылыг состери.	1	16.11		Мерг.145 ар.83
21	Кылыг созунун тургузуу	1	20.11		Мерг.154 ар.88
22	Кылыг созунун немелде утка илередир хевирлери.	1	23.11		Мерг.160 ар.91
23	Хыналда диктант «Монгуш Черзи»	1	27.11		
24	Частырыглар-биле ажыл. Кылыг созунун наклонениелери.	1	30.11		Мерг.194 ар.103
25	Кылыг созунун болуушкун наклонениези болгаш оон уелери	1	04.12		Мерг.201 ар.107
26	Болуушкун наклонениезинин амгы уези	1	07.12		Мерг.209 ар.111
27	Болуушкун наклонениезинин эрткен уези	1	11.12		Мерг.227 ар.118
28	Болуушкун наклонениезинин келир уези	1	14.12		Мерг.239 ар.123
29	Кылыг созунун дужаал болгаш даар наклонениелери	1	18.12		Мерг.246 ар.126
30	Кылыг созунге катаптаашкын. Морфологтуг сайгарылгазы.	1	21.12		Хыналда ажылга белеткенир
31	Кичээл-зачет.Кылыг созу.	1	25.12		
32	Частырыглар-биле ажыл	1	28.12		Ооренген темаларын катаптаар
33	Наречие. Наречиенин ниити утказы,грамматиктиг демдектери.	1	15.01		Мерг.267.ар.138
34	Наречиенин болуктери.	1	18.01		Мерг.275 ар.141
35	Наречиелернин тургустунары.	1	22.01		Мерг.291 ар.149
36	Наречиени оске чугаа кезектеринден ылгап алыры	1	25.01		Мерг.297 ар.151
37	Наречиелерни шын бижири	1	29.01		Мерг.314 ар.158
38	Наречиелерни чугаага шын ажыглаары	1	01.02		Мерг.328 ар.164
39	Наречиеге катаптаашкын. Морфологтуг сайгарылгазы	1	05.02.		Хыналда эдертиг бижиринге белеткенир
40	Эдертиг «Тергелиг аът»	1	08.02		

41	Частырыглар-биле ажыл.	1	12.02		Дурумнерни катаптаар
42	Ат орну.Ат орнунун утказы,грамматиктиг демдектери. Ат орнунун болуктери	1	15.02		Мерг.342 ар.173
43	Арыннын ат оруннары	1	19.02		Мерг.353 ар.178
44	Айтырыгнын ат оруннары	1	22.02		Мерг.362 ар.182
45	Айтылганнын ат оруннары	1	26.02		Мерг.373 ар.187
46	Тодаргай ат оруннары	1	01.03		Мерг.383 ар.191
47	Тодаргай эвес ат оруннары	1	05.03		Мерг.391 ар.194
48	Ат оруннарын чугаага шын ажыглаары	1	08.03		Мерг.401 ар.197
49	Ат орнунга катаптаашкын.Морфологтуг сайгарылгазы.	1	12.03		Хыналда диктант бижииринге белеткенир
50	Хыналда диктант «Уш-Белдир»	1	15.03		Дурумнер оорениир
51	Частырыглар-биле ажыл	1	19.03		Мерг.408 ар.201
52	Синтаксис. Сос каттыжышкыны.	1	22.03		Мерг.416 ар.204
53	Катаптаашкын. Сос каттыжышкынынын сайгарылгазынын чуруму	1	02.04		Мерг.417 ар.205
54	Домак. Домактын сорулгазынын аайы-биле янзылары	1	05.04		4 домак чогаадыр
55	Медээ домаа.	1	09.04		Мерг.421 ар.207
56	Айтырыг домаа	1	12.04		Мерг.424 ар.208
57	Кыйгырыг домаа	1	16.04		Мерг.431 ар.211
58	Домактын чугула кежигуннери. Соглекчи	1	19.04		Мерг.435 ар.213

59	Кол сос	1	23.04		Мерг.438 ар.215
60	Домактын сайгарылгазынын чуруму	1	26.04		Домактар сайгарар
61	Кол сос биле соглекчинин аразында тире	1	30.04		Мерг.443 ар.217
62	Сос каттыжышкыны болгаш домакка катаптаашкын	1	03.05		Хыналда диктант бижииринге белеткенир
63	Хыналда диктант «Карангы дуне»	1	07.05		
64	Частырыглар-биле ажыл	1	10.05		Мерг.448 ар.219
65	Чыл дургузунда ооренген чуулун катаптаары	1	14.05.		Хыналда тестиге белеткел
66	Будун чылдын темаларынга хыналда тест	1	17.05		
68	Туннел-кичээл	1	24.05		

Тайылбыр бижик

Кол ниити өөредилгениң 7-ги клазынга тыва дылды өөредир ажилчын программаны ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызының, Национал школарлар хөгжүдөр институттуң 2017 чылда эде чаартып кылганы кол ниити өөредилгениң 5-9 класстарынга ӨФКС негелделеринге дүүшкөк тыва дыл программасынга (тургузукчулары К.Б.Доржу, Ч.А.Сарыглар) болгаш Тыва Республиканың ниити өөредилгезиниң күрүне стандартының национал-девискээр кезээниң программасынга (2006), Тыва Республиканың өөредилге черлеринге кижиниң сүзүүн болгаш мөзү-шынарын кижизидип сайзырадырының концепциязынга (2011) үндезилеп тургускан.

Тыва дыл – Азия диптиң төвүндө чурттап чоруур түрк дылдыг чоннарның төлээзи болур тыва чоннуң төрөөн дылы. Тыва дыл ук чоннуң аразында кол харылзажылга дылы болуп, ниитилелдин аңгы-аңгы адырларында, эң ылаңгыя культура болгаш эртем төптөринде ажыглаттынып болгаш амыдыралдың янзы-бүрү негелделерин хандырып чоруур. Амгы үеде тыва дыл орус дыл-биле чергелештир Тыва Республиканың күрүне дылы болур. Өөреникчилерни дылга өөредири оларның долгандыр турар бойдуска болгаш ниитилелге хамаарылгазын база үзел-бодалдарын хевирлээр. Оон аңгыда төрөөн дыл эртеми уругларның логиктиг боданыышкынын, дыл-домаан сайзырадыр.

Өөредилге программасы болгаш өөредилге номнары өөреникчилерге теоретиктиг, практиктиг билиглерни дамчыдарының кол принциптери, методтары, аргалары-биле харылзаалыг. Тыва дыл кичээлдеринге хереглээр сөзүглелдер, өөредилге номнарында бердинген мергежилгелерниң сөзүглелдери чечен чогаалдардан алдынгылаан.

5-9 класстарга төрөөн дыл курузу 1-4 класстарга өөренип эрткен чүүлдерниң дорт уланчызы болур. Ынчангаш башкы өөреникчилерниң эге класстарга төрөөн дылга чүнү эрткенин, кандыг мергежилдер болгаш чаңчылдар чедип алганын эки билир ужурлуг.

Тыва дылды өөредириниң сорулгалары:

- хамааты мөзү-шынар болгаш төрөөн чуртунга ынак болурунга кижизидер, төрөөн дылынга ынак, төрөөн дылын, чүдүлге-сүзүглелин үнелээрин медресе билиринге, чугаалажып билиринге болгаш төрөөн дылынга даянып тургаш, өске-даа эртемнерни чедишкенин билип албышаан, долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус дугайында билиглерин калбартыр;
- угаан-бодалын болгаш дыл-домаан сайзырадыр, медреселдиг, литературлуг дылдың нормаларын ажыглап тургаш, хостуг чугаалажып, бодунуң бодалын шын чугаалап билиринге чаңчыктырар;
- тыва дылдың билиглерин шингээди алып, номчаан болгаш дыңнаан чүүлүнүң кол бодалын илередип билер;
- уругларның сөс-домаан байыдар болгаш грамматиканың өске-даа хевирлерин чугаа-домаанга ажыглап шыдаар;
- шингээди алган аргаларын болгаш билиглерин херек кырында амыдыралга ажыглаар.

Тыва дыл башкыларының ажылының кол угланыышкыны:

11. Өөреникчилерни медреселдиг-биле шын номчуур, бижиир болгаш чугаалаарынга өөредири;
12. Оларга төрөөн дыл болгаш төрөөн чогаал талазы-биле эге билиглерни бээри;

13. Өөреникчилерни ном-биле ажылдаарынга чаңчыктырар болгаш оларның дылга сонuurгалын, номчулгаже болгаш билиглерже чүткүлдүүн хайныктырары;
14. Өөреникчилерни мораль болгаш эстетика талазы-биле кижизидери;
15. Өөренип таныыр чүүлдерин сайгарып, бөлүктөп, деңнеп, түңнеп, оларның иштинден кол болгаш чугула чүүлдерни тып, тайылбырлап билиринге чаңчыктырары.

Тыва дыл курузунун өөредилге планында туружу

2024-2025 өөредилге чылында 7-ги класска тыва дылды өөредиринге өөредилге планында неделяда 3 шак көрдүнгөн, ниитизи-биле 105 шакта программаны долузу-биле өөреткен турар ужурлуг.

Материал-техниктиг болгаш информация-техниктиг хандырылгазы

Уругларның шингээдикчи болгаш чогаадыкчы чоруун сайзырадырын шиитпирлээри-биле янзы-бүрү дидактиктиг, информациялыг материалдарны (энциклопедиялар, словарьлар, Интернет-ресурстар, электроннуг өөредилге ному) дээш өске-даа материалдарны ажыглаарын сүмелээр.

Билиг хыналдазының организациязы:

№	Хыналда ажылдар	Ай, хуну	Херек кырында
1	Диктант 5-бгы класска өөренигин хынаарынга.		
2	ЧС. Чогаадыг "Ынак суурувус арыг турзун"		
3	Хыналда диктант		
5	Хыналда тест		
6	Бот ажыл		
7	Хыналда ажыл.		
8	Эдертиг		
9	ЧС. Чогаадыг "Тыва дылым келир үеде салым-чолу"		
10	Хыналда ажыл		

7-ги класстың тыва дыл эртемин өөренигинин түңнелинде уругларның шингээдик алган турар ужурлуг билиглери:
Бот-тускайлаң түңнелдери:

- мөзү-шынары бедик, бот-сайзыраңгай чогаадыкчы кылдыр ажылдап өөрөнгөн турар;
- кижиниң амы-тынын «бойдустуң дээди хайыразы» деп үнелеп, ооң хоойлуларынга чагыртып, байлаан хумагалап, сайзырадып шыдаар кылдыр хевирлеттинген;
- кижиде бодун тодаргай өг-бүлениң, төрөл-бөлүктүң оглу (кызы), чаагай чаңчылдарның салгакчызы мен кылдыр хевирлеттинери;
- кижиде бодун тускай чоннуң, күрүнениң төлээзи кылдыр санап, ооң мөзү-шынар талазы-биле улусчу ужуруларын сагып, салгап, тарадып, аңгы-аңгы чоннарның аразында эп-сеткилди оттуруп, культураларны, шажын-чүдүлгелерни хүндүлөп, кандыг-даа улуска сагыш човаачал кижиде кылдыр кижизиттинер;
- төрөөн чонунуң сүзүктүг ужуруларын сеткилинден хүлээр, медресээр, оларны сагыыр, өске улуска тайылбырлап, дамчыдып шыдаар, ол ышкаш хөй националдыг Россияның болгаш делегей чоннарының культуразын ожаап чоруур кылдыр чаңчыккан;
- кижилерге камныг, кадык амыдыралдыг, өске улуска эки улегер бооп шыдаар;
- Төрөөн чуртунга, чонунга ынак, ие дылынга, ада-өгбөзүндө дамчып келген ёзу-чаңчылдарынга хумагалыг болур;
- Мен Тываның оглу (кызы) мен деп билиишкинни билер, төрөөн чуртунга четтиргенин илередип, төрөөн чурттуг болганын мээ-медресели-биле угаап чоруур;
- 9 үндөзүн сүзүк системазын угаап билер: кижиде – бойдустуң дээди чаяалгазы, өг-бүлө – кижиниң сүзүү, чоннуң культуразы – кижиниң сүзүү, дыл – кижиниң сүзүү, бойдус – кижиниң сүзүү, күш-ажыл – кижиниң сүзүү, эртем-билиг – кижиниң сүзүү (байлаа), кижиниң төрөөн чери (Ада-чурту) ыдыктыг, кижиниң чуртталгазы болгаш кадыкшылы ыдыктыг.

Метапредметтиг түңнелдери:

- чүгө өөренириниң сорулгаларын билер, ону янзы-бүрү аргалар-биле чедип шыдаар;
- чидиг (берге) айтырыгларны чогаадыкчы арга-биле дилеп тывар;
- кылыр чүвезин сорулгазының аайы-биле планнап, хынап, үнелеп билер;
- өөрөнгөн чүүлдерин системажыдып билер;
- янзы-бүрү медресе алыр чүүлдерни тып билер (номнар, орус-тыва, тыва-орус, орфографтыг дээш о.д.ө словарьлар, интернет-курлавыр, энциклопедия, номчулга залдары, библиотекалар, картотекалар дээш);
- херек материалдарны сорулгазының аайы-биле чыып, анализтеп, дамчыдып, таарыштыр ажыглап билер;
- сөзүглелдерни тургузуп, утка-шынарын тодарадып, ооң темазын, идеязын тодарадып шыдаар;
- эртемниң кол билиглерин деңнеп, анализтеп, тодарадып, системажыдып, ылгавыр демдектерин тып билер;
- өске кижиде-биле, эш-өөрү-биле, улуг улус-биле чугаалажып билер;
- кижиде бүрүзүнүң бодалын дыңнап, чөпшээрэжиң, эдип билер; бодунуң бодалын тода илередип, бадыткап, үнелээр;
- коллективтиг ажыл үезинде кылыр чүүлүн хуваап, кады ажылдап, бодунуң үлүүн кирип, удур-дедир хынажып билер;
- төрөөн дылының утказын билер; үнезин, чаражын үнелеп билер, сайзырап хөгжээнин медресеп билер;
- тыва дылдың өске эртемнер-биле холбаазын билер, өске эртемнерден янзы-бүрү медреселерни ап, төрөөн дылынга дамчыдар;
- тыва дылда налган шын бижилгениң дүрмнерин өске-даа эртемнерге сагыыр;

- чугаа культуразын тыва дыл кичээлинден дашкаар-даа кижилер-биле чугаа үезинде сагыыр;
- бодунуң чараш, сайзыраңгай чугаазы-биле, байлак сөс курлавыры-биле солун-сеткүүлге, хана солуннарга, материалдар бээр.

Предметтиг түңнелдери:

7-ги класстың өөреникчилериниң тыва дылга шиңгээдип алыр кол-кол билиглери:

- тыва дылдын лексиказынын тывылган угунун аайы-биле болуктерин ылгап билир;
- тыва дылдын лексиказынын ажыглалынын аайы-биле болуктерин тодарадып билир;
- хуу аттарны бижикке шын ажыглап билир;
- сөстөрде 1-5 класстарга өөрөнгөн шын бижилге дүрүмнери таваржып турар черлерни тып, тайылбырлап шыдаар;
- морфология кезээнде кылыг созу, наречие, ат орну деп чугаа кезектери-биле таныжар;
- домак болгаш домактарнын сорулгазынын аайы-биле ылгап билир;
- сөс каттыжыышкыннарының утказын, тургузуун, холбааларын аңгылап, тодарадып билир.

Темалыг планнаашкын

<i>№</i>	<i>Темалар болгаш эгелери</i>	<i>Үлөттинген шактар</i>
1	Дыл дугайында ниити билиглер	2
2	6-гы класска өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары.	1
3	Морфология. Орфография. Чугаа культуразы	13
4	Дузалап чугаа кезектери	37
5	Чугаа чорудулгазы. Чугаа культуразы	13
6	7-ги класска өөрөнгөн катаптаары.	3
	Шупту	68

Өөрөдилге-методиктиг комплекстиң даңзызы:

Өөрөдилге ному – Е.М.Куулар, Т.Б.Оюн, Ч.А.Сарыглар . «Тыва дыл.7 класс. Ниити өөрөдилге черлеринге өөрөдилге ному». - Кызыл, 2023.

Өөрөдилге программазы – К.Б.Доржу, Ч.А.Сарыглар. «Тыва дылга өөрөдилгениң күрүне стандарттары. Тыва дыл болгаш харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы. Кол ниити өөрөдилге (5-9 класстар). Чижек программалар». – Кызыл, 2017

Методиктиг пособиелер: К.Б.Март-оол. «5-9 класстарга тыва дылды башкылаарының методиказы».- Кызыл, 2002;

А.К.Ойдан-оол, М.Ч.Ооржак, С.С-Т.Ооржак. «Диктантылар чыындызы.5-9 класстарга.Башкыларга дузаламчы».- Кызыл, 2003;

А.К.Ойдан-оол, С.К.Тадар-оол. «Эдертиглер чыындызы. 5-9 класстарга. Башкыларга дузаламчы». –Кызыл, 2004;
Д.Х.Ооржак, Н.А.Салчак, К.Д.Чамыяң, Б.И.Араптан. «5-6 класстарның «Тыва дыл» деп өөредилге номнарынга дидактиктиг материал». – Кызыл, 1994

У.Ы.Донгак, М.С.Мартыс-оол. «Диктантылар болгаш эдертиглер чыындызы. 5-9класс». – Кызыл, 2015;

Словарьлар: Тыва дылдың тайылбырлыг словары. Том I (а-й). – Новосибирск, 2003;

Тыва дылдың тайылбырлыг словары. Том II (к-с). – Новосибирск, 2011;

Д.А.Монгуш. Русско-тувинский словарь. – Москва, 1980

Тыва-орус словарь.- Москва.Советская энциклопедия, 1968

Я.Ш.Хертек. Тувинско-русский фразеологический словарь. – Кызыл, 1975

Б.К.Ондар. Краткий словарь гидронимов Тувы. – Кызыл, 1995

С.И.Ожегов. Толковый словарь русского языка. Москва, 1988

Б.И.Татаринцев. Этимологический словарь тувинского языка. 1, 3, 4 томнары.- 2001-2004

Календарь-тематиктиг планнаашкын 7 класс

Кичээл дугаары	Кичээлдин темазы	Шагы	Эртер уези	Херек кырында	Бажынга онаалга
			План-биле		
1	Тыва дыл - күрүне дылы.	1	02.09		
2	Тыва дыл - тыва чоннуң өнчүзү	1	04.09		
3	Литературлуг дылдың стильдери	1	07.09		
4	6-гы класска ооренген чуулун катаптаары. Морфология болгаш синтаксиске катаптаашкын	1	09.09		
5	Тускай болгаш дузалал чугаа кезектери	1	11.09		
6	Морфология. Кылыг сөзүнүң утказы, грамматиктиг хевирлери	1	14.09		
7	Кылыг сөзүнүң уткалыг бөлүктери.	1	16.09		
8	Кылыг сөзүнүң дөзү	1	18.09		
9	Кылыг сөзүнүң чогаадылгазы. Морфологтук арга.	1	21.09		
10	Синтаксистиг арга.	1	23.09		
11	Дузалал кылыг состеринин дугайында билиг.	1	25.09		
11	Бөдүүн, нарын, составтыг кылыг сөстери	1	28.09		
12	ЧС. Чогаадыг "Ынак суурувус арыг турзун"	1	30.09		
13	Кылыг сөзүнүң болур болгаш болбас хевирлери	1	02.10		
14	Кылыг сөзүнүң залогтары	1	05.10		
15	Болдуруушкун залогу. Болчуушкун залогу	1	07.10		
16	Эгидишишкин залогу. Качыгдаашкын залогу	1	09.10		
17	Кылыг сөзүнүң видтери. Тодаргай эвес вид. Доозулган вид	1	12.10		
18	Дагыннаан вид. Болбастаар вид	1	14.10		
19	Ритмиктиг вид. Дүрген вид	1	16.10		
20	Причастие – кылыг сөзүнүң тускай хевири.	1	19.10		

21	Эрткен үениң причастиези	1	21.10		
22	Хыналда диктант	1	23.10		
23	Болгалак үениң причастиези. Болгу дег үениң причастиези	1	26.10		
24	Келир үениң причастиези	1	06.11		
25	Частырыглар-биле ажыл	1	09.11		
26	Деепричастие – кылыг сөзүнүң өскерилбес тускай хевири	1	11.11		
27	Кожаланчак деепричастие	1	13.11		
28	Катгышкак деепричастие	1	16.11		
29	Эрткен деепричастие. Болбас деепричастие	1	18.11		
30	Үдекчи деепричастие. Кызыгаарлаар деепричастие	1	20.11		
31	Хыналда тест	1	23.11		
32	Кылыг сөзүнүң наклонениелери	1	25.11		
33	Болуушкун наклонениези, ооң үелери. Эрткен үеги	1	27.11		
34	Болуушкун наклонениезиниң амгы үеги	1	30.11		
35	Болуушкун наклонениезиниң келир үеги	1	02.12		
36	Дужаал наклонениези	1	04.12		
37	Даар наклонениези	1	07.12		
38	Чөпшээрел наклонениези. Кызыгаарлаар наклонениези.	1	09.12		
39	Кылыг сөзүнүң морфологтуг сайгарылгазы	1	11.12		
40	Кылыг сөзүңге катаптаашкын	1	14.12		
41	Бот ажыл	1	16.12		
42	Частырыглар-биле ажыл.	1	18.12		
43	Өттүнүг сөстөр	1	21.12		
44	Өттүнүг сөстөрниң ажыглалы	1	23.12		
45	Хыналда ажыл.	1	25.12		

46	Частырыглар-биле ажыл.	1	28.12		
47	Наречиелерниң чогаадылгазы, оларны шын бижири	1	13.01		
48	Наречие тургузар өске аргалар	1	15.01		
49	Үениң наречиези	1	18.01		
50	Туруштуң наречиези	1	20.01		
51	Сорулганың, чылдагаанның наречиелери	1	22.01		
52	Кылдыныг аргазының наречиези	1	25.01		
53	Хемчегниң наречиези	1	27.01		
54	Наречиелерни өске чугаа кезектеринден ылгап алыры	1	29.01		
55	Наречилерниң морфологтуг сайгарылгазы	1	01.02		
56	Эдертиг	1	03.02		
57	Частырыглар-биле ажыл	1	05.02		
58	Дузалал чугаа кезектери. Эвилелдер. Чагырыштырбас эвилелдер	1	08.02		
59	Чагырыштырар эвилелдер.	1	10.02		
60	Эвилелдерниң морфологтуг сайгарылгазы	1	12.02		
61	Эдеринчилер болгаш дузалал аттар	1	15.02		
62	Эдеринчилерни өске чугаа кезектеринден ылгаары	1	17.02		
63	Эдеринчилерниң морфологтуг сайгарылгазы.	1	19.02		
64	Артынчылар.	1	22.02		
65	Артынчыларны бөлүктээри болгаш шын бижири	1	24.02		
66	Аян сөзү	1	26.02		
67	Аян сөстөриниң морфологтуг сайгарылгазы	1	01.03		
68	Дузалал чугаа кезектери болгаш аян сөстөрүн чугаага ажыглаары	1	03.03		
69	Эдертиг	1	05.03		
70	Частырыглар-биле ажыл	1	08.03		
71	Чугаа чорудулгазы. Чугаа культуразы Сөзүглел дугайында билиг	1	10.03		

72	Сөзүглелдин темазы болгаш кол бодалы.	1	12.03		
73	Сөзүглелдерниң янзылары. Тоожуушкун	1	15.03		
74	Чурумал	1	17.03		
75	Хыналда диктант	1	19.03		
76	Частырыглар-биле ажыл	1	22.03		
77	Диалогту аас болгаш бижимел чугаага ажыглаары	1	02.04		
78	Чугаа культуразынга катаптаашкын	1	05.04		
79	Угаап боданыышкын	1	07.04		
80	ЧС. Чогаадыг "Тыва дылым келир үеде салым-чолу"	1	09.04		
81	Чыл тончузунде туннел катаптаашкын .Кылыг сөзү.	1	12.04		
82	Наречие.	1	14.04		
83	Өттүнүг сөстөр	1	16.04		
84	Дузалап чугаа кезектери	1	19.04		
85	Эвилелдерниң морфологтуг сайгарылгазы	1	21.04		
86	Эдеринчилер	1	23.04		
87	Артынчылар	1	26.04		
88	Аян сөстери	1	28.04		
89	Эдертиг бижииринге белеткел	1	30.04		
90	Эдертигни бижиири.	1			
91	Сөзүглел-биле ажыл	1			
92	Сөзүглел-биле ажыл	1			
93	Диктант	1			
94	Частырыглар-биле ажыл	1			
95	Сөзүглел-биле ажыл	1			
96	Сөзүглел-биле ажыл	1			
97	Сөзүглел-биле ажыл	1			
98	Сөзүглел-биле ажыл	1			
99	Чыл дургузунда өөрөнгенин катаптаары	1			
100	ЧС Чогаадыг	1			
101	Частырыглар-биле ажыл	1			

Тайылбыр бижик. 9 класс

Кол ниити өөредилгениң 5-9 класстарыңа «төрээн (тыва) дыл» эртемниң чижек өөредилге программасынга (К.Б. Доржу, Ч.А. Сарыглар) даянып тургускан.

Тыва дыл – Тыва Республиканың үндезин чонунуң национал дылы. Тыва дыл Тыва Республиканың Конституциясында күрүне дылы кылдыр доктааттыңан (май 6, 2001). Амгы үеде «тыва болгаш орус дылдарның деңге болгаш бот тускайлаң сайзыраарыңа таарымчалыг байдалды тургузарынче угланган» 2003 чылдың декабрь 31-де үнген «Тыва Республиканың дылдар дугайында» хоойлузу амыдыралда боттанмышаан. Тыва дыл өөредилгениң, культураның, күрүнениң болгаш тус черлерниң эрге-чагырга органнарының дылы, официалдыг хоойлу-дүрүмнерни парлап үндүрер, Тыва Республикага референдум (чугула айтырыгны чонга бадыладыры), төлээлекчилер болгаш күүсекчи органнарже соңгулдаларның дылы, албан-херек документилери эмгелээриниң, суд чорудулгазының база чагаалар дылы, массалыг медээ дамчыдар чепсектер дээш өске-даа адырларның дылы кылдыр ниитилел амыдыралында калбаа-биле ажыглаттынып турар.

Тыва улустуң төрээн дылы янзы-бүрү медээлерни чыып тургузар, кадагалаар болгаш дамчыдар хөй талалыг система болуп чоруур. Тыва дыл кижилерни чугаалаштырар, оларның бодалын, сагыш-сеткилин илередир баазалыг хүлээлгелерин күүсетпишаан, кижилерниң бот-боттарының аразында болгаш хөй-ниити-биле харылзаалыг болурун хандыраар; тыва улустуң бот-медерелин болгаш делегей көрүүшкүнүн хевирлээр, тыва кижилерни бот-тускайлаң онзагай аймак чон кылдыр хаара тудуп, оларның салгалдарын харылзаштырып, национал культуразын хүн бүрүде чаартып чоруур. Тыва дыл – өг-бүледе болгаш өөредилге системасында кижизилдилгениң дылы; тыва улустуң байлак аас чогаалының болгаш чечен чогаалының хөй янзы жанрларын кадагалаар болгаш дамчыдарының дылы; өске эртемнерни шингээдип алырыңа өзек болбушаан, уругларны бүгү талазы-биле сайзырадырының аргазы; эртемде чаа ажыдышкыннарны болгаш төөгү, уран чүүл база культураның хөй аңгы хевирлерин (жанрларын) дамчыдарының болгаш шинчилээриниң дылы; орус болгаш бүгү делегейниң чечен чогаалының, ол ышкаш эртем ажылдарының очулгазының дылы.

5-9 класстарның «Төрээн (тыва) дыл» деп чижек өөредилге программасы (улаштыр – Программа) Кол ниити өөредилгениң федералдыг күрүне стандартыңа дүүштүр тургустунган (улаштыр – КНӨ-нүң ӨФКС). Программаның өзээ кылдыр эге болгаш кол ниити өөредилгениң аразында харылзаалыының принциви салдыңан. Программада өөреникчилерниң чугаа чорудулгазын улам ыңай сайзырадыры көрдүңген: шын бижилгениң чаңчыл, мергежилдерин, медеделдиг номчулганы, аас чугааның утказын долузу-биле билип алырын, төрээн дылыңа хостуг, шын болгаш тода чугаалаарын хевирлээри. Төрээн дылыңа өөредилге уругларның ниити делегей көрүүшкүнүн делгемчидер, чогаадыкчы салым-чаяанын сайзырадыр, чаагай мөзү-бүдүш дугайында билиин болгаш чугаа чорудулгазының культуразын улам бедидеринге дузалаар. Ынчангаш «Төрээн (тыва) дыл» эртеми кол ниити өөредилгениң сорулгаларын чедип алырыңа улуг ужур-дузалыг.

ЭРТЕМ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ (ПРЕДМЕТТИГ) ТОДАРГАЙ ТҮҢНЕЛДЕР 9 КЛАСС

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

Дыл дугайында ниити билиглер

- тыва дылдың ужур-дузазын болгаш хүлээлгелерин тодарадыр;

- петроглифтер, иероглифтер, түрктөртүн орхон-енисей бижиктерин болгаш руниктиг бижикти, төвүт болгаш эрги моол бижиктерни ылгап билир;
- чоннун амыдыралын, үндезин культуразын, төөгүзүн, чаңчылдарын илереткен сөстөртүн сөзүглелде кирген утказын барымдаалап, словарьлар дузазы-биле тодарадыр;

Сөзүглел

- сөзүглелдин тема, кол бодал, тургузуг болгаш янзыларының (тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын) аайы-биле сайгарар;
- сөзүглелди уткалыг кезектерге чарар (утказы, кол бодал);
- план (бөдүүн, нарын, тезистиг), конспект, аннотацияны бижип тургузар;
- хевир, стиль, жанр талазы-биле ылгалдыг сөзүглелдерни уткалыг, дес-дараалашкак, харылзаалыг, темага дүгжүп турар кылдыр тургузар;
- бижимел чугааны үнелеп, эде тургузуп шыдаар; бодунун тургускан сөзүглелдерин сөзүглелдин тургузуунга хамаарышкан негелделер ёзугаар тургузар болгаш хоюглаар;
- сөзүглелдин уткалыг кезектерин (микротемазын) ылгаар;

Дылдын ажыглалының аайы-биле хевирлери

- чугаа, эртем, публицистика, албан-херек болгаш чечен чогаал стильдеринин сөзүглелдеринин онзагайларын ылгаар;
- чугаа стилинин хевирлеринин (чугаалажыры, маргылдаалыг айтырыгны шиитпирлээри-биле дискуссияга киржири, чугаалаары, амы-хууда чагаалар) болгаш чечен чогаалдын дылын ылгаар болгаш онзагайларын тодарадыр;
- сөзүглелдин кайы стильге (ном, чугаа) хамааржырын айтыр;
- аңгы-аңгы стиль, жанр, чугааның кайы-бир хевиринге сөзүглелдерни тургузар: тезис, үнелел, улус мурнунга чүве чугаалаары, илеткел, чагаа, шынзылга, билдириишкин, резюме, кандыг-бир чүвениң тайылбырынга киржири, интервью, орук демдеглелдери, солунга статья дээш о.ө.;
- бодунун болгаш өске улустун чугаазында хажыттынган чугаа нормаларын эскерип, аңаа үнелелди бээр, улуг эвес дыңнадыг, илеткел, реферат-биле улус мурнунга чүве чугаалаар.

Катаптаашкын – 6 шак

Хыналда болгаш чогаадыкчы ажылдар (хыналда ажыл, эдертиг, чогаадыг, словарьлыг диктант, төлевилел дээш о.ө.) – 10 шак. Теория болгаш практика – 52 шак.

Ажыглаар өөрөдилге номнары:

1. «Тыва дыл. 8-9 класс». Авторлары: М.Д. Биче-оол, Д.А. Монгуш, М.В. Бавуу-Сюрюн, А.К. Ойдан-оол. 2006ч.
2. «Тыва дыл. 9 класс». Авторлары: М.В.Бавуу-Сюрюн, Б.Ч.Ооржак, А.Б.Хертек, 2018ч.

9-ку класстың календарь-тематиктиг планнаашкыны

№	Кичээлдерниң темалары	Шагы	Программа күүселдези	
			План ёзугаар	Херек кырында эрткени
1	8 класска өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын	1	05.09	
2	Тыва дылдың тыва чоннуң культура болгаш төөгүзү-биле холбаалыы.	1	06.09	
3	Тыва дылдың ниитилел амыдыралында ужур- утказы болгаш хүлээлгелери.	1	12.09	
4	Петроглифтер, иероглифтер дугайында. Түрктерниң орхон-енисей бижиктериниң дугайында	1	13.09	
5	Төвүт болгаш эрги моол бижиктер болгаш тыва дыл.	1	19.09	
6	Тыва дылдың баштайгы шинчээчилери.	1	20.09	
7	Тыва дылдың шинчилекчилери.	1	26.09	
8	Амгы тыва дылдың хевирлери. Литературлуг дыл (ном, нейтралдыг, чугаа)	1	27.09	
9	Литературлуг эвес дыл (девискээр аайы-биле диалектилер, кара чугаа болгаш ооң аяны, жаргоннар).	1	03.10	
10	Чүгле тыва дылда ажыглаттынып турар сөстөр.(Этнокультурлуг сөс курлавыры)	1	04.10	
11	Чүгле тыва дылда ажыглаттынып турар сөстөр.(Этнокультурлуг сөс курлавыры)	1	10.10	
12	Хыналда чогаадыг	1	11.10	
13	Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар дугайында. Дорт чугаа. Дорт чугаалыг домакта авторнуң сөстери	1	17.10	

	болгаш бижик демдектери.			
14	Доора чугаа.	1	18.10	
15	Цитата. Цитата ажыглаанда, бижик демдектери.	1	24.10	
16	Хыналда ажыл	1	25.10	
17	Дорт чугаалыг домактарның болгаш цитаталарның сөзүглел тургузарынга ужур- дузазы.	1	07.11	
18	Нарын домак дугайында билиг. Нарын домактың бөдүүн домактан ылгалы.	1	08.11	
19	Нарын домактарның бөлүктери: чагырышпаан, чагырышкан.	1	14.11	
20	Нарын домактың кезектериниң аразында холбажыр аргалары: Эвилелдер чок болгаш эвилелдерлиг нарын домактар. Нарын домактың кезектериниң үн аяны- биле каттыжары. Нарын домактың кезектериниң эвилелдер азы эвилелзиг сөстөр-биле каттыжары.	1	15.11	
21	Чагырышпаан нарын домак дугайында билиг. Чагырышпаан нарын домактың кезектериниң каттыжар аргалары.	1	21.11	
22	Үн аяны болгаш каттыштырар эвилелдер дузазы- биле холбашкан чагырышпаан нарын домактар	1	22.11	
23	Удурланыштырар эвилелдер-биле холбашкан чагырышпаан нарын домактар	1	28.11	
24	Аңгылаштырар эвилелдер дузазы-биле холбашкан чагырышпаан нарын домактар	1	29.11	
25	Чагырышпаан нарын домакка бижик	1	05.12	

	демдектери. Чагырышпаан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазы			
26	Хыналда ажыл	1	06.12	
27	Чагырышкан нарын домак дугайында билиг. Чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактың туружу	1	12.12	
28	Чагырышкан нарын домакта кол болгаш тайылбыр домак, оларның холбажыр аргалары	1	13.12	
29	Чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактарның янзылары, оларга бижик демдектери: Немелдениң тайылбыр домаа. Немелдениң тайылбыр домаанга бижик демдектери	1	19.12	
30	Тодарадылганың тайылбыр домаа	1	20.12	
31	Чогаадыг	1	26.12	
32	Даар байдалдың тайылбыр домаа	1	27.12	
33	Чөрүлдээниң тайылбыр домаа	1	09.01	
34	Сорулганың тайылбыр домаа	1	10.01	
35	Чылдагаанның тайылбыр домаа	1	16.01	
36	Деңнелгениң тайылбыр домаа.	1	17.01	
37	Туруштуң тайылбыр домаа.	1	23.01	
38	Кылдыныг аргазының тайылбыр домаа	1	24.01	
39	Чагырышкан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазы	1	30.01	
40	Хыналда ажыл	1	31.01	
41	Нарын синтаксистиг конструкциялар дугайында билиг. Оларның кезектериниң аразында харылзаалар болгаш бижик демдектери	1	06.02	
42	Нарын синтаксистиг конструкцияларның синтаксистиг сайгарылгазы	1	07.02	
43	Хыналда ажыл	1	13.02	

44	Сөзүглел дугайында билиг, ооң кол демдектери.	1	14.02	
45	Сөзүглелдиң темазы, кол бодалы.	1	20.02	
46	Сөзүглелдиң уткалыг кезектери (микротема). Абзац дугайында билиг. Домактарның (лексиктиг, морфологтуг, синтаксистиг) болгаш сөзүглелдиң (микротемалар) кезектериниң аразында каттыжар аргалары.	1	21.02	
47	Сөзүглелдиң тургузуу. Сөзүглелдиң планы. Тезис. Сөзүглелди допчулай бижири (конспект). Аннотация.	1	27.02	
48	Тест	1	28.02	
49	Дылдың ажыглалының аайы-биле хевирлери: ном болгаш чугаа стили. Стил талазы-биле нейтралдыг сөстөр, хевирлер, домактар	1	05.03	
50	Ном стили, ооң янзылары: эртем, публицистика, албан-херек стилидери. Эртем стилиниң жанрлары (үненел, аннотация, илеткел, статья, рецензия)	1	06.03	
51	Публицистика стилиниң жанрлары (солунга статья, интервью, орук демдеглелдери, репортаж...)	1	12.03	
52	Албан-херек стилиниң жанрлары (хол үжүү, шынзылга, билдириишкин, резюме...)	1	13.03	
53	Эдертиг	1	19.03	
54	Аас чугааның кол жанрлары: кандыг-бир чүве дугайында чугаалаары, чугаалажыры, маргыжары	1	20.03	
55	Чечен чогаал стили, ооң жанрларының	1	02.04	

	дыл талазы-биле онзагайлары			
56	Синонимика – стилистиканың кол өзээ. Лексиканың стиль синонимнери	1	03.04	
57	Грамматиканың стиль синонимнери. Словарьлыг диктант	1	09.04	
58	Практиктиг ажыл	1	10.04	
59	Аас болгаш бижимел чугаа, монолог, диалог, полилог (катаптаашкын)	1	16.04	
60	Литературлуг дылдың нормалары. Фонетика болгаш орфоэпия талазы-биле нормалар. Лексика талазы-биле нормалар	1	17.04	
61	Грамматиктиг нормалар. Орфография болгаш пунктуация талазы-биле нормалар	1	23.04	
62	Сөзүглел-биле ажылдың хевирлери. Өөредилге ному, дыл словарьлары, немелде литература-биле ажылдаар аргалар	1	24.04	
63	Хыналда ажыл	1	30.04	
64	Катаптаашкын	1	07.05	
65	Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар	1	08.05	
66	Нарын домак	1	14.05	
67	Сөзүглел	1	15.05	
68	Хыналда ажыл	1	21.05	

\

Тайылбыр бижик

5 -11 класстарга тыва дыл программазын Тыва Республиканың ниити өөредилгезиниң кол (долу эвес) школага тыва дыл талазы –биле күрүне стандарттарынга дүүштүр тургускан.

Кижинин торээн дылы –чугле оон иезинин дылы эвес, ол дылга чугаалап турар бугу чоннун дылы. Дыл тускай аймак-соок улус, чижээ, нация болурунун база бир кол демдээ болбушаан, бугу национал культуранын ундезини болур. Дылда чоннун бугу-ле унелиг байлаа синниккен. Сайзырангай, хой функциялыг дыл кижилернин мозулуг, чаагай сеткилдиг, келир уеге бузурелдиг кылдыр кижизиттинеринге улуг ужур-дузалыг. Ынчангаш тыва чоннун, тыва школачыларнын кол сорулгазы болза торээн дылдын байлаан шингээдип ап, ону камнап, байыдып, анаа чоргаарланып, янзы-буру бокталдырыышкыннардан чайладып, арыг эдилээри болур. Бо сорулганы боттандылары торээн дылды школага чедииникиниң башкылаарындан база улуг хамаарылгалыг.

Оон ангыда уругнун кижии бооп хевирлеттинип сайзыраарынга ниити ортумак ооредилге системазында ооредип турар эртемнернин аразында торээн дыл кол черни ээлеп турар. Тыва дыл эртемнинин школага ооредилге-кижизидилге талазы-биле ужур-дузазы оон харылзажылганын эн чепсээ болбушаан, уругларнын угаан-медерелин сайзырадыр, оларны долгандыр турар бойдус дугайында билиглер-биле чепсеглээр, ада-огбенин амыдыралынын байлак дуржулгазын ажыглап билиринге чанчыктырар, тыва улустун национал культуразын шингээдип алырынга дузалаар социал функциялары-биле тодараттынып турар.

10 класстарга тыва дыл эртемнинин ооренир чуулдери

10 класстарга тыва дыл ооредиринин бо программазын республикада торээн дыл башкылаашкынынын ниити байдалын, 9 класс дооскан оореникчилернин билиглеринин, мергежилдеринин, чанчылдарынын деннелин сайгарып, оларнын шингээдип албайн турар темаларын колдады киирип, чамдык дуржулгалыг башкыларнын болгаш методистернин, дыл эртемденнеринин, 5-9 класстарнын ооредилге номнарынын, тыва дыл программазынын авторларынын сумелеринге, саналдарынга даянып кылган.

Программаны (орфографиядан оске темаларны) шуушкак принцип езугаар тургускан.

10-гу класска «Фонетика», «Лексика», «Фразеология», «Сос тургузуу болгаш сос чогаадылгазы», «Морфология» деп темаларны катаптап системажыдар.

10 класстарга тыва дылды өөредириниң сорулгалары болгаш оореникчилернин билип алыр ужурлуг чуулдери:

- оореникчилернин 5-9 класстарга фонетика, графика, лексика, фразеология, сос чогаадылгазы, грамматика (морфология болгаш синтаксис), орфография, пунктуация, стилистика талазы-биле алган тодаргай билиглерин улам ханыладып системажыдар;
- шын бижииринин (орфография) болгаш бижик демдектерин салырынын (пунктуация) чанчылдарын быжыглап автоматчыдар;
- оореникчилернин харылзаалыг чугаазын сайзырадырынын айтырыгларын улам делгемчидип, чедип алган мергежилдерин, чанчылдарын быжыглаар;
- оореникчилерге литературлуг дылдын нормаларын шингээттирер, оларнын сос курлавырын байыдар болгаш чугаа культуразын улам бедик чадаже кодурер;
- торээн дылынга ынак болгаш камныг болурунга кижизидер, оон байлаан шингээдип алырынга оореникчилерни хандыкшыдар;
- оларнын билиглерни боттары чедип алырынче чуткулун деткип, ном болгаш билиглернин оске-даа ундезиннери-биле хууда ажылдап билиринге чанчыктырар;
- дыл материалын ажыглап, оореникчилернин мозу-шынар, куш-ажыл, экология болгаш эстетика талазы-биле кижизидилгезин боттандыраар.

10-гу класстын тыва дыл кичээлдеринин календарь-тематиктиг планы.

кичээ лдин №	Кичээлдин темазы.	шагы	Кичээлдин чугула билиглери	Онаалга	Эрттирер хүнү	
					план	факт
1.	Тыва дыл – турк дылдарнын бирээзи. Оске турк дылдарнын аразында Тыва дылдын туружу. Тыва дылдын ниитилел хулээлгелери.	1	Дыл болгаш ниитилел Тыва дылдын туружу. ниитилел хулээлгелери.			
2	Орхон-Енисей бижии-турктернин огбелернин бижии	1				
3.	Тыва дылдын диалектилеринин болуктээшкини.	1	Амгы тыва дылдын ажыглалы. Тыва дылдын диалектилери			
4.	Сос. Чангыс болгаш хой уткалыг состер. Состернин дорт болгаш доора утказы.	4	Билиглерин системчидер, дылдын кезектеринин аразынла харылзаазы			
5.	Омонимнер, оон хевирлери. Синонимнер, оларнын янзылары. Антонимнер.	3	Дылдын практиктиг ажыглалы			
6	Хыналда тест	1				
7.	Ниити турк лексика. Улегерлээн лексика. Моол дылдан улегерлээн состер. Орус дылдан болгаш орус дыл дамчыштыр улгегерлээн состер	3	Лексиканы тывылган угунун айы-биле болуктээри: орус, моол дылдардан улегерлээшкин			

8.	Ховар ажыглалдын состери. Эргижирээн состер. Неологизмнер. Кызыгаарлыг ажыглалдын состери.	3	Лексиканы ажыглалынын аайы-биле болуктээри: ховар, эргижирээн, чаа состер			
9.	Жаргонизмнер. Диалектизмнер. Онзагай ажыглалдыг состер: табу, эвфемизмнер.	2	Билиглерин системчидер, хыналда, билиглернин четпестерин эдери			
10.	Тыва ономастика. Фразеология. Тыва лексикография.	3	Билиглерин системчидер, хыналда, билиглернин четпестерин эдери			
11	ЧСК. Хыналда ажыл.	1	Билиглерин системчидер, хыналда, билиглернин четпестерин эдери			
12.	ЧСК. Частырыглар-биле ажыл. Фонетика, графика, орфоэпия (шын адалга). Ажык болгаш ажык эвес уннернин болуктээшкини	2	Билиглерин системчидер, хыналда, билиглернин четпестерин эдери			
13.	Ажык уннернин аяннажылгазы (сингармо-низм). Уннернин каттыжар ниити дурумнери. Ажык эвес уннернин сос иштинге домейлежири (ассимиляция). Уннернин чидери болгаш оон туннелдери.	3	Уннернин адаттынар аяны, оларны шын бижири, сингармонизм, ассимиляция аргалары			
14.	Сос иштинге туружунун аайы-биле уннернин оскерли бээри. Протеза, эпентеза, эпитеза. Графика. Алфавит.	3	Фонетиктиг, орфоэптиг сайгарылга			
15.	Кадыг (ь), чымчак (ь) демдектерни хереглээри. Слог. Тыва дылда слогтун хевирлери. Ударение.	3	Фонетика-графиктиг, Орфографтыг сайгарылга			
16.	ЧСК. Бот ажыл.	1	Созуглелди хайгаарап, кол бодалды ылгаары			

17.	ЧСК. Частырыглар-биле ажыл. Орфоэпия (шын адалга). Состу шын кожуреринин дуруму.	1	Шын адалга. Состу шын кожуреринин дуруму.			
18.	Кичээл-практикум.	1	Билиглерин системчидер, хыналда, -билиглернин четпестерин эдери			
19.	Сос тургузуу болгаш сос чогаадылгазы. Состернин уткалыг кезектери (морфемалар). Кожумактарнын вариантлыг болуру	2	Состун уткалыг кезектерин (морфема) тодарадыры, ылгаары			
20	Дос дугайында билиг. Хевир тургузар кожумактар. Оскертилге кожумактары	2	Дос. Хевир тургузар, оскертилге кожумактарын кандыг уткалыын билири			
21	ЧСК. Хыналда ажыл. ЧСК. Частырыглар-биле ажыл.	2	Чогаадылга, оскертилге кожумактарынын шын бижилгези			
22	Сос чогаадылгазы. Морфологтуг арга. Синтаксистиг арга. Хураангайлаашкын аргазы.	2	Сос чогаадылгазынын морфологтуг, Синтаксистиг, Хураангайлаашкын аргаларын билири			
23	Сос чогаадылгазынга катаптаашкын-зачёт	1	Словарь курлавыры, чаа состер, оларнын шын бижилгези			
24	ЧСК. Грамматиктиг сайгарылгалар. Грамматика. Морфология. Чугаа кезектери. Тускай чугаа кезектери. Чуве ады. Чуве адынын бичеледир, чассыдар хевири. Ч.А оскерлир хевирлери-сан, хамаарылга, пажеж	2	Билиглерин системчидер, хыналда, билиглернин четпестерин эдери			
25	Демдек ады. Сан ады. Ат орну	4	Тускай чугаа кезектерин ылгап билири			

26	Хыналда диктант	1				
27	Частырыглар-биле ажыл	1				
28	Кылыг созу. Кылыг созунун залогтары, видтери. Причастиелер. Деепричастиелер. Наклонениелер.	5	Тускай чугаа кезектерин ылгап билири			
29	Тускай чугаа кезектери. ЧСК. Тест	2	Билиглерин системчидер, хыналда, билиглернин четпестерин эдери			
30	Частырыглар-биле ажыл. Наречие. Дузалал чугаа кезектери. Эдеринчилер.	2	Дузалал чугаа кезектерин ылгап билири, оларга бижик демдектери.			
31	ЧСК. Бот ажыл. Артынчылар. Эвилелдер, эвилелзиг состер.	2	Билиглерин системчидер, хыналда, билиглернин четпестерин эдери			
32.	Аян (алгы) состери Ниити катаптаашкын. Чайгы онаалгалар	2	Билиглерин системчидер, хыналда, билиглернин четпестерин эдери			
33	Туннел-кичээл	1				